

7. VIII. 1981

CENTRUM VOOR
ECONOMISCHE STUDIËN
E. Van Evenstraat 2B
B-3000 LEUVEN

LEUVENSE ECONOMISCHE STANDPUNTEN

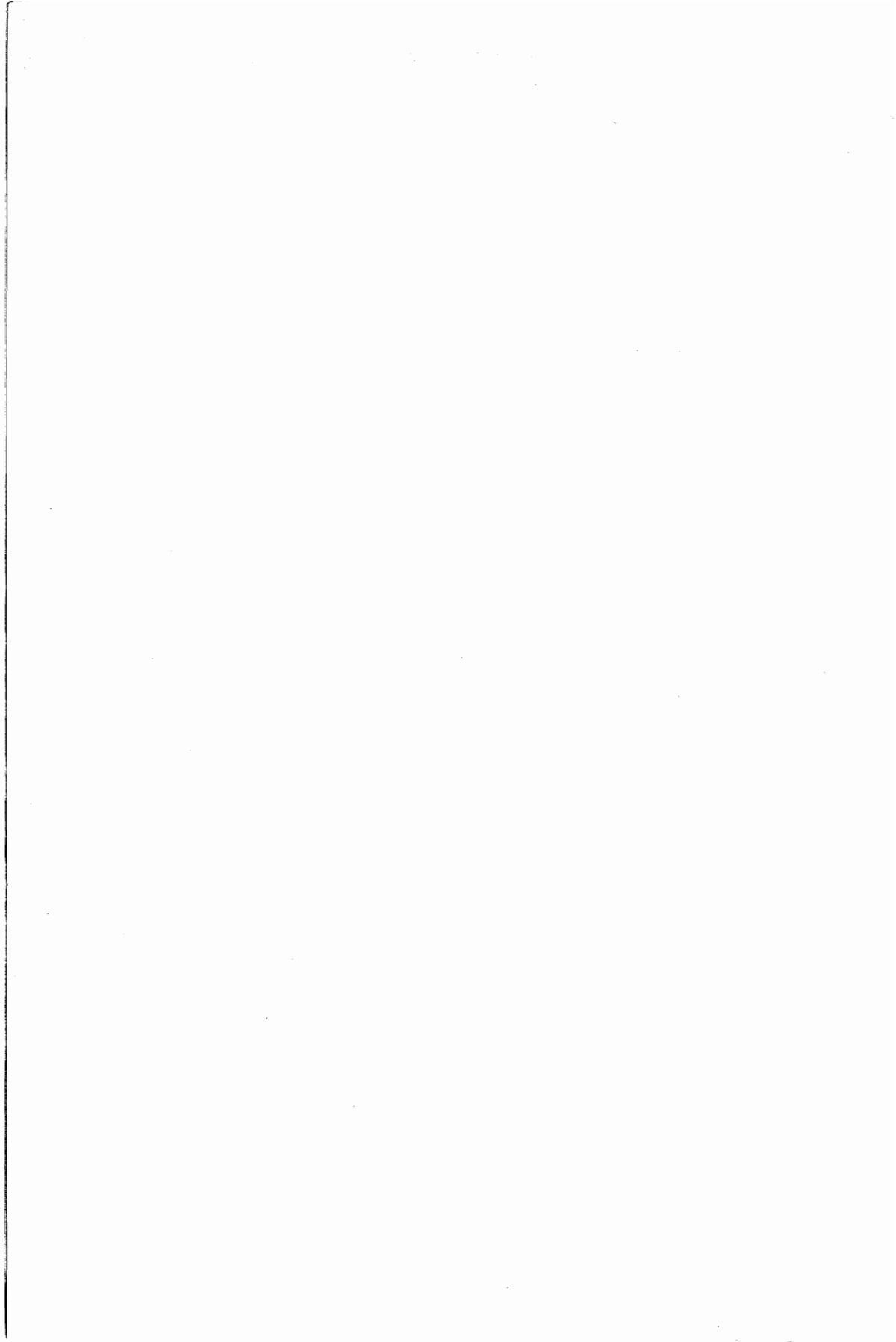
1981/20

DE JAREN TACHTIG IN PERSPECTIEF

Louis BAECK

juli 1981

D/1981/2020/05

De voorliggende tekst wil enkele ingrijpende verschuivingen in onze Westeuropese democratieën en hun welvaartsstaten scherp in blikveld brengen. Sommige van deze verschuivingen worden ervaren als crisismomenten : de stagflatie, de stijgende werkloosheid, de desindustrialisering of al wat wij in één woord de economische crisis noemen. Maar ook in de dieptelagen doen zich kenteringen voor. In de culturele sfeer noteert men een losweking van de enkeling uit de door traditie vastgelegde rollen en het doorbreken van heel wat taboes. En in het socio-politieke krachtenveld voltrekt zich een duidelijke trend naar oligopolisering van de macht.

Tenslotte is er de verschuiving in het internationaal krachtenveld. Onze westerse kernlanden hebben de wereld niet meer in pacht. De evolutie in het westelijk halfrond is nu ook meer ingebed in en beïnvloed door het wereldgebeuren dan voorheen. Na de exuberante jaren zestig ervaren we onze tijd als daljaren.

We zullen het dus in de jaren tachtig anders en beter moeten aanpakken. Dit kan, indien we voldoende verbeelding, moed en energie kunnen opbrengen om de nodige veranderingen door te voeren.

INHOUDSTAFEL

I. DE EXUBERANTE JAREN ZESTIG

1. De kentering op wereldvlak
2. Een meer kritische bondgenootschap
3. De welvaartsontplooiing
4. De socio-culturele stroomversnelling
5. De basiselementen van het systeem
6. Het omslaan van de ideologische slinger
7. De stoorfactoren van de jaren zeventig

II. PERCEPTIES VAN DE ECONOMISCHE CRISIS

1. De fiscale depressie visie
2. De loonlasten visie
3. De monetaristen
4. De overregularisering
5. De afname van de produktiviteitsgroei
6. Groeiverslapping in de internationale handel
7. De invoerconcurrentie van de NIL
8. De crisis in het managementmodel
9. De arbeidsmarkt

III. HET GEVAL BELGIE

IV. DE GROEIVERTRAGING REGIONAAL BEKEKEN

1. Demografisch
2. Economisch

V. HET SOCIO-POLITIEKE KRACHTENVELD

1. De vervlechting van staat en samenleving
2. De "overladen" democratie
3. De machtsverschuiving in de intermediaire instellingen
tussen overheid en enkeling
4. De media-belichting

VI. DE SOCIO-CULTURELE KENTERING

1. De verburgerlijking van de materiële levensstijlen
2. De bovenbouwelijke instellingen in de branding
3. De onderneming en haar omgeving
4. De explosie van informatie en communicatie

VII. INSPIRATIE VOOR DE JAREN TACHTIG

I. DE EXUBERANTE JAREN ZESTIG

1. De kentering op wereldvlak

De naoorlogse periode die een (Atlantische) alliantie in het gelid bracht tegen de territoriale expansie van Rusland, produceerde een tijdperk dat op internationaal politiek vlak bijna volledig beheerst werd door twee rivaliserende supermachten : de V.S. (en haar bondgenoten) en de Sovjet-Unie (met haar satellieten).

Sinds halfweg de jaren zeventig mag men ervan uitgaan dat het naoorlogs tijdperk ten einde loopt en een nieuw in wording is. Er zijn meer medespelers gekomen in het internationale politieke krachtenveld. En niet alle wereld-conflicten kunnen ingekapseld worden in het rivale spanningsveld der supermachten. Er borrelen meer en meer krachten en conflicten op die ontstaan in de eigen schoot van de ongeveer honderdvijftig staten en samenlevingen die deel uitmaken van ons wereldbestel : in de Hoorn van Afrika, in het Midden-Oosten, in Latijns-Amerika, in Polen, enz. De endogene ontwikkelingsproblemen (sociaal, politiek, economisch en cultureel) van vele staten, manifesteren zich nu veelvuldiger en meer openlijk dan vroeger, vaak tegen de wens in van de supermachten.

Naast Europa en Japan heeft de Volksrepubliek China nu ook een stem in het wereldkapittel. En het werpt er niet alleen zijn gewicht, maar ook zijn ideologische opties in de weegschaal. Deze laatste zijn duidelijk gericht tegen de wereldheerschappij en tegen het maatschappijmodel van de twee supermachten. Zodat niet alleen de V.S. maar ook de Sovjet-Unie nu af te rekenen heeft met een rivaal van formaat op de linkerflank. Dit heeft voor gevolg dat de driehoeksverhouding tussen Washington, Moskou en Peking in het internationale politieke steekspel soms vrij verrassende coalities produceert.

Ook de overige landen van de Derde Wereld roeren zich en eisen meer medezeggenschap in de economische en politieke uitbouw van het wereldsysteem. Sinds jaren galmt het in talloze internationale conferenties over een nieuwe internationale economische orde. En sinds 1973, toen de OPEC-landen de oliekraan eventjes dicht draaiden, beseffen we dat er meer dan marginale veranderingen op til zijn.

2. Een meer kritische bondgenootschap

Niet alleen op wereldvlak verandert er wat. Ook binnen de westerse zuil doen zich ingrijpende verschuivingen voor. De harde kern, ook de Atlantische Gemeenschap of het OESO-blok genaamd (naargelang men deze coalitie militair of economisch bekijkt) is sinds de helft

der zestiger jaren in een haast onophoudende toestand van gisting. Op diverse domeinen doet men er aan opbouw van het nieuwe en afbraak van het bestaande. Wat dan weer aanleiding geeft tot herstructurering en tot netelige herformulering van het beleid. Aan de kern van het bondgenootschap werd niet geraakt. Maar de verschuiving in de bondgenootschappelijke hiërarchie tussen de V.S. en Europa, van onderschikking tot meer affirmatie en in sommige sectoren rivaliserende economische capaciteit, noopte de westerse partners tot herinterpretatie van hun ideologische samenhang.

3. De welvaartsontplooiing

Tijdens de periode 1945-73 hebben de Westeuropese economieën een lange en weldadige groeigolf genoten, waarop we nu met enig heimwee terugblikken (zie statistisch aanhangsel). De nationale koek groeide gestadig en allerlei sociale en culturele nutsvoorzieningen voor oud en jong werden uitgebouwd. Een ganse batterij instellingen zorgde voor vlotte doorstroming van de welvaart naar brede lagen van de bevolking. De wooncultuur, de hygiëne en het materieel comfort verbeterden zienderogen. Het onderwijs kende een expansie zonder weerga. En vele mensen hadden het nog nooit zo goed gehad.

4. De socio-culturele stroomversnelling

Op sociaal-cultureel vlak hebben de jaren zestig eveneens een keerpunt gebracht. Twee scharnier-instellingen die de westerse mens sinds eeuwen "ingelijfd" hadden in de samenleving, met name de kerk en de familie, kwamen in een relevantie-crisis. Het traditionele waarden- en normensysteem verloor zijn greep op de massa en de kerkgebonden religie-beleving brokkelde af. De daaropvolgende snelle vernieuwingspoging van het instituut ergerde de traditionele achterban, zodat een tijd van min of meer grote anomie op religieus-institutioneel vlak volgde.

De economische groei en mutatie hadden voor gevolg dat vele jongeren een ander beroep en een hoger welvaartspeil bereikten dan hun ouders. Hierdoor sprak de traditionele familiebinding sommige jongeren minder aan. De inlijving der jongeren door familie en school, in een door de vorige generatie overgeleverd waarden- en normenstelsel, ging met stijgende moeilijkheden gepaard. Zodat het leefpatroon en het waardenstelsel van de opeenvolgende generaties een meer dan gewone "breuk" vertoonde. De man-vrouw-relatie onderging door de toenemende salariëring van de gehuwde vrouw een merkelijke mutatie. En over heel de westerse wereld werd tot zelfs het kleinste dorp, inzake leefpatroon, verstedelijkt. Alle vormen van verlengd onderwijs werden opengesteld voor een massa jongeren en werden hierdoor, ten dele, gebanaliseerd.

Kerk en school betekenen nu in de vorming van het wereldbeeld der mensen een minder inwerkende invloed in vergelijking met vroeger.

Het wereldbeeld en de culturele waarden der mensen worden in stijgende mate gevormd door de media. De media "maken" immers het nieuws door bepaalde gebeurtenissen sterk in de kijker te plaatsen en andere minder of helemaal niet. En in de ontspanningsprogramma's worden doorlopend beelden ingeprent van nieuwe, gangmakende leefmodellen.

Door dit alles is in het Westen kennelijk een nieuw leefpatroon in de maak. Een leefpatroon dat zichtbaar hedonistisch is ingesteld. Een leefpatroon waarin de aanspraak op materiële voordelen door groepen, zowel als door instellingen, sterk wordt benadrukt. Maar er zijn ook kleine groepen die niet meedoen en openlijk uitkomen voor versobering.

5. De basiselementen van het systeem

De naoorlogse ontwikkeling van de Westeuropese landen steunde meer bepaald op :

- Het min of meer onbetwist leiderschap van de Verenigde Staten op politiek en militair vlak, met gedeeltelijke overname, in West-Europa, van het "Amerikaans consumptie-, productie- en managementsmodel" (1).
- Internationalisering van de economie : multinationale bedrijven gaan zich transnationaal opstellen, waarbij de productiecyclus van verscheidene onderdelen van de goederen en diensten gespreid worden over verschillende landen. Vooral ons land was in de periode 1955-75 een voorkeurland voor multinationale bedrijven. België heeft dus een belangrijke transnationale sector die grotendeels ontsnapt aan het nationaal beleid.
- Uitbouw van de welvaartsstaat, wat in feite een heilzame sociale correctie bracht aan de soms harde economische wetmatigheid van de markteconomie : met recht op verlengd onderwijs, medische voorzieningen, zorg voor ouderlingen, enz.
- Er heeft zich gelijktijdig een uitbouw van een gemengde economie voorgedaan waarbij de overheid en de sociale partners (het topmanagement van de belangrijkste belangengroepen) samen de economie gaan "mennen". Hierbij ging de evolutie van "consultatie" uit de jaren 60 naar "overleg" in de jaren zeventig. In de jongste jaren heeft evenwel een aanzienlijke

(1) Opmerkenswaardig is dat de amerikanisering zich niet alleen in de materiële sfeer heeft voorgedaan. Ze greep vooral ook plaats in de "socio-culturele" bovenbouw, d.w.z. in de manier waarop wij de wereld percipiëren en in de ideeën-toevoer waarmee wij onze toekomstige ontwikkeling inspireren en legitimeren. Als geleider van deze overplanting hebben meer bepaald volgende groepen meegespeeld : de jeugdigen, de culturele en wetenschappelijke (universitair onderwijs en research) elitegroepen, de wereld van de communicatie-media, en het management van het transnationale zakenleven.

overleg-uitbreiding plaats gehad.

Van arbeidsnormerende instellingen zijn de sociale partners nu uitgegroeid tot medebeherende belangenvertegenwoordigers in tal van socio-economische kerninstellingen. Als gevolg hiervan zijn de sociale partners meer en meer "politieke" partners geworden. Politiek betekenisvol is de vervlechting van de leidende partij-instanties met de overlegoligarchie in wording. De syndicale en patronale leiders zijn *in feite* medebeheerders van het staatsbedrijf geworden. De parlementaire vertegenwoordiging, die *van rechtswege* de wetgevende en de controle-functie op de uitvoerende macht is, komt in mineurstelling te staan.

6. Het omslaan van de ideologische slinger

De maatschappijkritische uitdaging, die in de tweede helft der zestiger jaren vanuit de grote Amerikaanse en Europese universiteiten door de studerende jeugd werd gelanceerd, is slechts een kortstondige schokgolf geweest. Zoals alle messianistische bewegingen voordien bracht zij een mengsel van oeroude utopieën alsook van eigentijdse en toekomstgerichte radicale kritiek op de samenleving waarin zij wortelde. Maar de catastrofale overhaasting waarmede "nieuw"-links te werk ging, had voor gevolg dat de beweging zich vlug uitputte in de mateloosheid van haar doelen (1). Dit is misschien het eigene van elke radicale (utopische) beweging.

Nieuw links legde de nadruk op problemen zoals de menselijke vervreemding en de verschraling van het leven omwille van de verkeerd toegepaste rationalisering der dingen in onze technologisch gestuurde rijke landen. Het hield een ecologische tegenstroom in tegen de vervreemding van de mens van de natuur, als gevolg van de "verstedelijking" van het leven. Het was dus een kritische doorlichting van ons technisch organisatiekapitalisme, dat in toenemende mate dank zij de vlotte staatsinterventie floreerde. Maar ook problemen zoals de erotisering van onze cultuur, de instrumentalisering van de wetenschap en de pragmatisering der levensbeschouwingen werden als "aliënerende" en bewustzijnsverdovende invloeden in focus gesteld.

Alhoewel deze beweging niet veel meer geweest is dan een kortstondige schokgolf, is het onmiskenbaar dat haar parolen, sindsdien, in sommige levensgebieden als gist hebben gewerkt. Men kan er alleszins sporen van ontdekken in de onderwijswereld, in de kerk, in de sociale vormingsinstituten en in de wereld van opvoeding en gezin. De overige instellingen hebben er alleen de "nieuwe woorden"

(1) De beweging diende zich aan als "nieuw"-links omdat zij zowel tegen het westers maatschappijmodel opkwam als tegen het maatschappijpatroon gebracht door de communisten (d.w.z. "oud"-links in de Sovjet-Unie en in Oost-Europa).

van overgenomen. Worden die er dan vaak als vlag dienen om een ongewijzigde lading te dekken.

Maar de beweging kreeg weinig of geen voeten in de aarde. Welvaartsstaten zoals de onze, die op economisch, sociaal, politiek en cultureel vlak gemend worden door complexe technostructuren en organisaties, veranderen zomaar niet van richting bij het horen van wekroepen en parolen. Zeker niet indien deze wekroepen en parolen uitgedalmd worden door lieden die buiten de kernorganisaties staan. In onze organisatie-dichte welvaartsstaten kan men geen ingrijpende verandering bewerkstelligen door alleen maar wat te gaan ploegen op de ideologische akker. In onze organisatie-dichte westerse samenleving heeft elke groep die iets wil realiseren, tevens een organisatorisch apparaat nodig. Alleen een wijdvertakte organisatie kan de in het vooruitzicht gestelde nieuwe beleidsdoelen ingang doen vinden bij een min of meer ruime bevolkingslaag. Alleen een grote organisatie beschikt over de menselijke en materiële middelen om ze daarna dan ook waar te maken.

Ondertussen heeft de ideologische slinger van de geschiedenis een voor onze tijd karakteristieke tegenstroom geproduceerd, met name deze van nieuw-rechts.

Daar waar oud-links alle kwalen van onze maatschappij toedacht aan het kapitalisme en nieuw-links onze technologische beschaving hiervoor verantwoordelijk stelde, ziet nieuw-rechts de hedendaagse, d.w.z. onze over-ontwikkelde, staat als bron van alle onheil.

Nieuw-rechts ziet het heil van onze zieke welvaartsstaten vooral in een radicale ontvetting van de staat en in een liberale herbronning van de economie. Daar waar nieuw-links de vervreemding van de mens aanklaagt omwille van de stijgende concentratie van de economische macht, trekt nieuw-rechts vooral van leer tegen de concentratie van de politieke macht in onze corporatieve welvaartsstaten.

Hun kritiek is radicaal en genadeloos. En voortaan zullen de pleitbezorgers van meer staatsinterventie op hun weg niet alleen een berooide schatkist vinden, maar zullen ze er ook snedige ideologische tegenstanders ontmoeten.

7. De stoorfactoren van de jaren 70

Het veramerikaniseerde verbruikspatroon en de dito produktiewijze "verslindt" in feite meer grondstoffen en energie dan de voorafgaande (Europese) modellen, die meer schaarstebewust waren. De vlugge spreiding van dat verspillingsmodel naar Europa, naar Japan en naar de elite-groepen van de nieuwe industrielanden werkte in sommige leidende kringen van het industriële Westen gro-

te bezorgdheid. Met hun steun werd in het begin van de jaren zeventig op de publieke opinie van het Westen een eerste waarschuwing losgelaten die bekendheid verwierf onder de naam "Club van Rome".

De boodschap was er duidelijk op gericht de beperktheid van grondstoffen en energieprodukten in focus te brengen. Hierin hebben ze onmiddellijk respons gevonden bij de politieke leiding van de producentenlanden. Zie b.v. de olieprijslift van OPEC en de grondstoffen-oriëntering in het debat over de nieuwe internationale economische orde. Maar bij de brede massa van de consumenten is de boodschap van de Club van Rome vooralsnog dode letter gebleven.

Sinds 1973-74 hebben er zich opeenvolgende schokgolven zoals de olieprijslift, valutacrisissen, inflatie en industriële recessie met massale werkloosheid gemanifesteerd. De economie bevindt zich sindsdien in een eerder depressieve toestand met slappe groeicijfers en met onrustwekkende onevenwichten in de overheidsmiddelen, in de sociale fondsen, in de betalingsbalans, op de arbeidsmarkt, enz. (1) Er is duidelijk iets mis gelopen. En iedereen voelt wel dat het hier niet over een kortstondig conjunctuurrimpeltje gaat, maar dat de depressieve toestand van de economie dieper wortelt. Wat is er dan misgelopen ?

II. PERCEPTIES VAN DE ECONOMISCHE CRISIS

De crisis in de economie brengt ook een crisis in het denken over economie. Er ontstaat dan een veelheid van (strijdige) inzichten.

Mensen percipiëren de sociaal-economische gebeurtenissen verschillend naargelang hun "Sitz im Leben" en hun opvattingen over mens, maatschappij en wereld. Vanuit deze (uiteraard) gekleurde bril der maatschappelijke kennis kunnen we hierin verschillende "scholen" onderscheiden :

1. De fiscale depressie-visie. De belastingen (vooral de directe) zijn enorm toegenomen door de stille belastingheffer die inflatie heet.

(1) Voor meer hierover zie ons boek L. BAECK, *De westerse economie in groei en crisis*, Antwerpen, 1979.

In hun boek *La crise du XXe siècle* (J. LORENZI, O. PASTRE & J. TOLEDANO, Parijs, 1980), formuleren enkele "nouveaux économistes" het aldus : "A la fin des années soixante, l'état du monde change. Quatre dynamiques sont à l'origine de cette profonde rupture : l'épuisement des formes de consommation triomphantes depuis la fin de la seconde guerre mondiale ; le développement rapide de nombreuses activités tertiaires ; la croissance brutale des dépenses de l'Etat ; l'effondrement des gains de productivité".

De volgende cijfers geven een aanduiding van deze hoger wordende globale belastingdruk, alsook van de relatieve verschuiving van indirecte naar directe belastingen :

	(a)	<u>index</u>	(b)	<u>index</u>	(c)	<u>index</u>
1970	1.019,0	100	141,5	100	165,2	100
1979	2.633,4	258	608,0	430	383,1	232

(a) netto nationaal inkomen, miljarden B.F.

(b) directe belastingen, miljarden B.F.

(c) indirecte belastingen, miljarden B.F.

In 1970 bedroegen de directe belastingen 13,9 % van het netto-nationaal inkomen terwijl dit percentage in 1979 reeds 23,1 % beliep. Aan elk percent(1 %)stijging van het netto-inkomen beantwoorde 1,7 % stijging in de directe belastingen. De directe belastingen evolueerden van een index 100 naar 430 waar dit voor de indirecte belastingen slechts een evolutie betrof van 100 naar 232.

In een progressief belastingsysteem heeft de inflatie immers tot gevolg dat alle inkomensgroepen automatisch in de zone van hogere aanslagvoeten gecatapulteerd worden. Indexering van een grote massa inkomens (weden en lonen) met onvolledige indexcorrectie van de fiscale aanslagvoeten betekent een automatische ingebouwde verhoging van de belastingdruk. De inflatie (en de hieraan gekoppelde prijs-index-loon-aanpassing) promoveert meer en meer loon- en weddetrekkenden in belastingschalen met hogere marginale aanslagvoeten. Waardoor het werkelijk beschikbaar inkomen (na aftrek van belastingen en in vaste prijzen uitgedrukt) heel wat trager toeneemt dan de nominale stijging van wedden en lonen laat vermoeden. Voor sommige inkomenscategorieën resulteert de normale indexoptrekking zelfs in een relatief netto koopkrachtsverlies. De meest begunstigde van heel de operatie is de overheid die via dit mechanisme, steeds meer fiscale inkomsten ziet toevloeien.

De aanzienlijk hogere fiscale afname drukt nu voor allen te zwaar door en tast de "draagkracht" van de economische agenten (van de gezinnen maar ook en vooral van de bedrijven) aan. Langs de andere kant konden deze hogere inkomsten een steeds groter overheidsdeficit niet verhinderen. Een te ver doorgedreven verstaatsing en de ongeremde ontwikkeling van het subsidiëringssyndroom vormen de wortel van dit financieringsprobleem.

Met de gemakkelijkheidsoplossing onder vorm van binnen- en buitenlandse leningen, stelt men een radicale maar betere oplossing (nl. budgetbesparingen) uit. Deze niet langer uit te stellen besnoeiingen zouden een vollediger indexering van de belastingschalen mogelijk maken. In afwachting dat zodoende

een verlaging van de belastingdruk mogelijk wordt, betekent een herschikking van deze druk (b.v. een groter aandeel van de indirecte belastingen) reeds een stap in de goede richting. Maar de hoger genoemde fiscale evolutie heeft ook de sociale accenten van de belastingen verstoord. Zo zijn vele sociale vrijstellingen (b.v. voor grote gezinnen, voor bouwpremies, e.a.) door de onvolledige indexerings der aanslagvoeten tot weinig of niets zeggende maatjes teruggefallen. Er moet dus een ingrijpende fiscale hervorming komen.

De overmatige uitbouw van de overheidsgesubsidieerde sector werkt vanaf een bepaald moment perverterend op de financiële kringlopen (het zogenaamde "crowding out" effect) in de geld- en kapitaalmarkt. Maar ook in de arbeidsmarkt zuigt deze uitbouw, boven een bepaalde grens, teveel bekwame elementen van de actieve bevolking uit de privé sector weg. Zodat in deze laatste relatief te weinig produktieve krachten tewerkgesteld blijven. Dit is door Eltis & Bacon op indringende wijze bestudeerd (1).

2. De loonlasten visie

De expansieve golf van de jaren vijftig en zestig veroorzaakte een algemeen arbeidstekort met forse optrekking der lonen en wedden. Sinds de jaren zeventig is het aandeel van de wedden en lonen in het nationaal produkt merkkelijk toegenomen. Het aandeel van het inkomen uit bezoldigde arbeid in het nationaal inkomen evolueerde van 62 % in 1970 tot 72 % in 1979. De stijgende arbeidslasten, voortspruitend uit de stijging van de directe en van de indirecte lonen, hebben de internationale competitiviteit der bedrijven aangetast. Vele van de bedrijven zijn overgestapt naar arbeidsbesparende investeringen met als gevolg een aanzienlijke vertraging in de schepping van nieuwe tewerkstelling en een toename in de werkloosheid. In een land dat ongeveer de helft van zijn produktie uitvoert is deze evolutie een uitvoerdrukkende factor. Een aangepaste inkomenspolitiek, b.v. een partiële uitzuivering van de indexkoppeling, vormt hier de oplossing.

Uit punt 1 weten we dat de sterke nominale loon- en weddestijging sterk afgeslankt uit de fiscale behandeling te voorschijn komt. Een middel om de loonlast van de bedrijven te verlichten zonder de reëel beschikbare koopkracht van de gezinnen teveel te schaden is een uitgezuiverde index-aanpassing. De vertraagde optrekking van fiscaal inkomen (uit wed-

(1) W. ELTIS, "How rapid public sector growth can undermine the growth of the national product" in (ed. W. BECKERMANN), *Slow Growth in Britain*, Oxford, 1979 ; R. BACON & W. ELTIS, *Britain's Economic Problem : Too Few Producers*", Londen, 1978.

den en lonen) zou vooral aan de bedrijven ten goede komen zonder dat de gezinsinkomens er veel onder zouden lijden.

Deze index-uitzuivering van wedden en lonen achten we mettertijd noodzakelijk, en wel in volgende richting :

- *De automatische indexering zou niet mogen worden toegepast om de prijsstijging van enkele belangrijke geïmporteerde goederen (b.v. olie) te compenseren. De verarming die daarvan het gevolg is moet door iedereen gedragen worden en niet alleen door degenen met een niet geïndexeerd inkomen.*
- *Gehele of gedeeltelijke defiscalisering van de index, d.w.z. gehele of gedeeltelijke uitlichting van de BTW. Hierdoor zou een eventuele herschikking van de belastingdruk (van directe naar indirecte belastingen) index-neutraal kunnen verlopen. Immers, een stijging van de BTW houdt een overdracht van koopkracht in : van de particulieren naar de staat (1). Wordt de prijsstijging waartoe deze laatste aanleiding zou geven, gecompenseerd door een loonstijging (via de automatische indexering) dan is de hele operatie (nl. een verlegging van de belastingdruk) een maat voor niets (2).*

Zoals gezegd gaan, samen met de directe lonen, ook de indirecte lonen de hoogte in. Ook hier verhindert de toename van de sociale bijdragen niet dat sommige sociale fondsen deficits oplopen. Een echte oplossing moet langs de uitgavenzijde worden gezocht.

Een selectieve sanering van de sociale uitgaven kan tegelijk de financieringsproblemen van de overheid en van de sociale zekerheid verlichten zonder dat dit op sociale afbraak hoeft neer te komen.

De hedendaagse welvaartsstaat heeft immers behoefte aan ingrijpende hervormingen :

- *De vlotte subsidiëring heeft een overconsumptie van medische en educatieve diensten veroorzaakt.*
- *Op organisatorisch vlak zijn de onderscheiden verzorgende instellingen uitgegroeid tot autonome machtsvestingen die zich niet onderworpen achten aan enige kosten-baten-analyse vanwege de gemeenschap. Deze afscherming heeft voor gevolg dat de kosten van de diensten, die ze subsidiëren of aan-*

-
- (1) Van de totale benzineprijs nemen de "sheiks van Brussel" voorlopig nog meer voor zich (onder vorm van belastingen) dan de sheiks van het Midden-Oosten (prijs der grondstof). Sinds 22 juni 1981 wordt de maximum prijs, aan de pomp, van super-benzine gelijk aan 29,20 F per liter ; waarvan in totaal 15,24 F voor de Belgische overheid : 9,4 F onder vorm van accijnzen, 5,84 F onder vorm van B.T.W.
 - (2) In het licht van dit alles is de onwrikbare opstelling van sommige sociale partners, met de slogan "raak niet aan de loon-indexering" terwijl ze de fiscale aanslagvoeten ongemoeid laten, niet zo direct in het voordeel van hun achterban. *Zoals het nu loopt is de overheid duidelijk de begunstigde.....*

bieden, enorm zijn toegenomen.

De exuberante jaren zestig hebben in sommige takken van de welvaartsstaat een subcultuur laten ontluiken met uitgesproken a-economische overtonen.

Bij de hervorming van de verzorgingsstaat zal de overheid tot op zekere hoogte haar handen gebonden weten door het gegroeide welzijnsconsumentisme van de gegadigden, door de subcultuur van het geprofessionaliseerde verzorgingsbestand als ook door de machtige sociale organisaties.

3. De monetaristische visie
Sinds enkele tijd noteert men een ware renaissance van het monetarisme. De monetaristen stellen vooral de veranderingen in de geldhoeveelheid verantwoordelijk voor de versnellingen en vertragingen in de produktieve sfeer. Zo wordt de recessie van 1974-75 gezien als het gevolg van een restrictief beleid na de monetaire expansie van de jaren zestig en begin zeventig. Volgens deze strekking is het onstabiel en onbeheerst monetair beleid (dat eerst goedkoop geld inspuit, met inflatie als gevolg en dan sterk deflatoir afremt) de crisisverwekker. Volgens hen kweekt gezond geld een gezonde economie. Men moet dus de munt terug gezond maken, wat ook de interestvoet minder zal opjutten.
4. Nog anderen zien het interventionisme en de te ver doorgevoerde institutionalisering van alle spelregels als de oorzaak van de ziekte. Er heeft zich een wildgroei voorgedaan van instituties, procedures en regels die in eerste instantie goed bedoeld zijn maar waarvan sommige na verloop van tijd nadelige effecten hebben, verlamd werken en voor een deel onomkeerbaar zijn. De overheid en de sociale partners hebben de economie "overgereguleerd" en "overbelast" met allerlei maatregelen, wetten, normen en voorschriften zodat ons bestel is vastgelopen in een moeilijk te deblokken immobilisme. De oplossing wordt hier dan gezien in gedeeltelijke de-regulering en partiële privatisering. Deze versoepeling, hoopt men, zal een meer open en meer dynamische aanpak brengen.

De hogervermelde "scholen" duiden de crisis hoofdzakelijk als een verkeerd gelopen wisselwerking tussen overheid en privé-sector : van een deugdelijke naar een ondeugdelijke. Volgens hen is de stagflatie een kwaal die in een eerste fase moet bestreden worden met een deugdelijke (deflatoire) terugschroefing. Eens de inflatoire verhitte enigszins afgekoeld, moet in een tweede fase de economie gestabiliseerd worden bij middel van een vaste geldvolume-norm en een politiek van strict budgettair evenwicht. Tenslotte moet men volgens deze denkrichtingen terug naar een bestel waarin de overheid over minder interventiemiddelen beschikt. Een fiscale ont-

lasting (tax cut) komt hierbij als beloftevol over.

In feite percipiëren deze scholen van denken de crisis als het gevolg van een perverse relatie tussen overheid (in brede zin) en economie. Zij gaan er van uit dat de economie, indien ze niet verstoord wordt in haar functionering door de overheid, wel weer normaal gaat draaien en terug op een vast (stabiel) groeipad zal evolueren.

Indien we de percepties die leven in een brede publieke opinie even verlaten en onze blikken werpen op de perceptiestructuren die ontloken zijn op de campussen, is het merkwaardig dat het grootste aantal van de professionele economen, minder de economie zelf bestuderen, dan wel de relatie tussen overheidsimpulsen en economie. Laat ze ons de "relationele" economen noemen. Doorgaans duidt men de economie die ze bedrijven aan met de term macro-economie. Hierin kan men dan weer twee scholen onderscheiden: zij die ervan uitgaan dat de economie (intrinsiek onstabiel zijnde) regelmatig moet bijgestuurd, en zij die integendeel, de onstabieleit verklaren als een gevolg van (uiteraard storende) overheidsinterventies.

Na drie decennia Keynesiaanse hegemonie, waaronder het bijsturen van de overheid als een essentieel heelmiddel van de vrije markteconomie werd beschouwd, beleeft men in het economisch denken, op dit ogenblik, een renaissance van macro-economen of "relationisten" die deze interventies als perverterend ervaren. De monetaristen, de aanhangers van de *Public Choice*, de "nouveaux économistes" in Frankrijk, de voorstanders van de *Supply Economics* (die allen een of andere vorm van rationele verwachingsstheorie bij consument zowel als bij producent aankleven) zien de crisis vooral als *een gevolg van ontsporende impulsen die uitgaan van het politieke subsysteem naar het economisch subsysteem*. Zij stellen dat systematische interventies of economisch-politieke ingrepen van de overheid weinig of geen gunstige invloed hebben op de variabelen uit de reële sfeer (zoals produktie en werkgelegenheid) omdat het publiek mettertijd handelingen stelt die deze beleidsmaatregelen neutraliseren (1). Een tekort in hun denken is wel dat zij hun neoliberale geloof als dogma voorop stellen zonder diepgaande studie van het groeipad in de reële sfeer. Zij bestuderen dus, zoals de Keynesiaans gevormde economen, de "relaties" tussen overheid en economie. Maar in tegenstelling met de Keynesianen percipiëren ze deze impulsen als "viciëuze" relaties.

(1) K. BRUNNER, "Die monetaristische Revolution", Köln 1975.
U. KLEINHAUS, "Das Paradigma vom Allgemeinen Gleichgewicht als Fundierung des Monetarismus", in *Konjunkturpolitik*, n° 4, 1980.

5. De afname van de produktiviteitsgroei

Men kan de economie en haar groeiproces ook op zichzelf beschouwen, d.w.z. door de blikken vooral te richten op de produktieve sector zelf en zonder inachtneming van externe beïnvloeding. Hierbij kan men de aandacht vooral richten op ritme en stabiliteit van de ontwikkeling in de produktieve sfeer.

Indien men wat dieper graaft en de groei op enigszins lange afstand bekijkt, kan men hierin duidelijk perioden onderscheiden waarin groeiversnellingen en groeivertragingen elkaar afwisselen. De onstabiliteit in het ritme en het onevenwicht in de ontwikkeling in de produktieve sfeer zelf is dus een intrinsiek kenmerk van het economisch gebeuren. In de economische dynamica worden deze golven "endogene" bewegingen genoemd. In de relationele overbelichting die eigen is aan de macro-economische kijk, heeft men verondersteld deze (endogene) golven steeds de baas te kunnen. Men heeft ze dus onderschat. Bekeken vanuit lange termijn perspectief kan men de huidige crisis ook percipiëren als een groeivertraging in de produktiviteit die volgt op een intense en onevenwichtschepende groeigolf. Volgens deze visie liggen de moeilijkheden dus niet op conjunctureel niveau (tijdelijke inzinking) maar wortelt de groeivertraging dieper (1).

De westerse volkshuishoudingen scheppen sinds enkele jaren minder nieuwe produkten en de opname van nieuwe technologie verloopt stroever dan in de zestiger jaren. In Japan en de nieuwe industrielanden daarentegen blijft de groeidynamiek intens. We kunnen in het Westen dus minder mee met het volle ritme van de vernieuwing.

In alle westerse landen (in de V.S. sinds het eind van de jaren 60 en in West-Europa sinds halfweg de jaren 70) noteert men een duidelijke groeivertraging in de produktiviteit. Van 1959 tot 1973 bedroeg de gemiddelde groei van de produktiviteit in West-Europa ongeveer 5,4 % per jaar. Tussen 1973-78 was deze gevallen tot een gemiddelde van 2,4 %. En in de periode 1979-1980 is deze groeivoet nog tot een kleiner cijfer (in 1981 waarschijnlijk zerogroei) teruggevallen. Deze wordt gepercipieerd als veroorzaakt door :

- de verschuiving van de industriële naar de dienstensector, d.w.z. van een sector met hoge naar één met lage produktiviteitsgroei.

(1) Voor de Verenigde Staten is de recente analyse van E.F. DENISON, *Accounting for slower economic growth*, (1979) een typisch produkt van deze school van denken. Zie ook G. GOMULKA, "Increasing inefficiency versus low rate of technological change", in W. BECKERMANN, *Slow Growth in Britain*, Oxford, 1979 en meer algemeen J.J. VAN DUYN, *De lange golf in de economie*, Assen, 1979.

- een investeringscrisis met vertraging van de technologie-absorptie. Het gevolg is "veroudering" in de produktie-structuren (textiel, staal, enz.).
- het teloorgaan van het werk-ethos en de opkomst van nieuwe waarden. Dit is vooral het geval bij de jongere werknemers.

Tijdens de voorafgaande intense groeicyclus die gekenmerkt was door schaalvergroting en rase internationalisering van de produktie zijn hier en daar onevenwichten ontstaan tussen de afzetmogelijkheden en de produktiecapaciteit. De intense investeringscyclus van de jaren zestig en begin zeventig heeft overcapaciteit geschapen in sommige onzer basisindustrieën. Er volgt nu een innovatie-arme periode gekenmerkt door kostenverminderende en arbeidsbesparende rationalisatie-investeringen.

De mutatie in de relatieve samenstelling van de globale investeringen is duidelijk af te lezen uit de volgende cijfers voor West-Duitsland :

<u>Investeringen</u>	<u>% capaciteits- uitbreiding</u>	<u>% rationali- satie</u>	<u>% vervan- ging</u>
1970	55	34	11
1974	36	43	21
1976	12	58	30
1978	17	47	36

Tussen de periode 1970/73 en 1974/78 is de waarde van de investeringen voor capaciteitsuitbreiding in de Verenigde Staten gedaald van 6,5 % van het nationaal produkt tot 0,6 % ; in Frankrijk van 7,1 % tot 0,5 % en in het Groot-Brittannië van 2,9 % tot - 1,5 % (d.w.z. relatieve desinvestering).

De vertraging van de groei in sommige basisindustrieën (staal, mechanische apparatuur, elektrische apparatuur, automobiel, textiel, leder, papier, hout) heeft een depressieve invloed op gans de economie. De relatieve daling der investeringen en de hieruitvolgende vermindering in de opname van nieuwe technologieën hebben voor gevolg dat er een verstarring in het produktiepatroon plaatsgrijpt. Het systeem reageert op defensieve (behoudende) manier : de energie spitst zich toe op behoud mits rationalisering van de bestaande produktiecapaciteit veeleer dan op uitbouw van gans nieuwe produkten en technologieën. De desindustrialisatie, die sinds het begin van de jaren zeventig in West-Europa haast onopgemerkt ingezet was, is door de conjuncturele

inzinking versneld (1).

Terzelfdertijd grijpt er een intense uitbouw plaats van basisindustrieën in de nieuwe (opkomende) industrielanden. De oplossing van deze scheefgroei gevolgd door relatieve verstarring van het produktie-apparaat kan men niet verhopen vanwege globale macro-economische maatregelen die uitsluitend kostenbesparing beogen. Ook subsidie-injecties van de overheid zullen geen soelaas brengen indien de wil om nieuwe groei-industrieën uit te bouwen in het privé-management onvoldoende aanwezig is. De herstructurering (hernieuwing) van de produktiecapaciteit en haar optillen naar een hoger groeipad vereisen, ook vanwege het privé-management, een meer innovatief beleid.

J. Schumpeter ziet het groeiproces niet alleen als een schepende activiteit met innovaties die nieuwe produkten, nieuwe produktieprocedures en nieuwe afzetmarkten brengen, maar ook als een omvormende. Dit is doelbewuste afbouw van verouderde of van moeilijk verkoopbare (b.v. zonder massale subsidies) produkten en produktieprocedures. Deze tweezijdigheid miskennen of veronachtzamen door zich te behouden op te stellen en zich te lang vast te klampen aan voorbijgestreefde produkten, werkmethoden en markten, staat de produktiviteitsgroei en de welvaartscreatie in de weg.

6. Groeierverslapping in de internationale handel en extern evenwicht.

De internationalisering van de economie behoort ongetwijfeld tot één der meest fascinerende verschijnselen van de naoorlogse periode. Voor de meeste goederen groeit de wereldexport sneller dan de wereldproduktie. De fabrikaten zijn in produktie zowel als in ruil onbetwiste koplopers. Hierin kan men twee periodes onderscheiden.

Tijdens de eerste periode, die ongeveer loopt van 1950 tot het begin der jaren zeventig, wordt de internationalisering gevoed door intensivering van het ruilverkeer in fabrikaten tussen de kernlanden van de OESO-zone. Het aandeel van de industrielanden in de wereldhandel stijgt gestadig. Het aandeel van de ontwikkelingslanden brokkelt af. Dit veroorzaakt in het OESO-blok een ware mercantilistische euforie. Men schakelt resoluut over naar exportgerichte groei.

-
- (1) De expansie in de vraag naar standaardgoederen zoals auto's, telefoons, platendraaiers, koelkasten, enz. is in onze landen aan enige relatieve verzadiging toe. Men spreekt van relatieve verzadiging als de eerste kopen afnemen en de vraag vooral voortkomt van vervangingsaankopen.

Sinds het begin der jaren zeventig is het ruilverkeer tussen de industrielanden afgezwakt en noteert men een relatief sterkere toename in het ruilverkeer tussen de industrielanden en de ontwikkelingslanden, OPEC en NOPEC samen.

De kernlanden van de OESO-zone vertonen sinds 1974-75 een belangrijke groeivertraging in hun industriële produktie met als gevolg dat de afzetmogelijkheden verminderen in hun traditionele markten. De OPEC-zone profiteert van de verbetering in de ruiltermen en de nieuwe industrialiserende landen (NIL) bouwen hun industriële produktiecapaciteit nu zeer intens uit. Hun jaarlijkse industriële groeivoet ligt drie tot vier maal hoger dan deze van de kernlanden der OESO-zone, zodat de beloftevolle afzetmarkten daar nu liggen. Niet alle landen van de OESO-zone hebben op deze herlegging van de handelsstromen even snel en doelmatig gereageerd. En ook in ons land treedt inzake buitenlandse handel sinds halfweg de jaren zeventig een duidelijke trendbreuk op : het traditionele surplus op de goederen- en dienstenbalans slaat om in een deficit. Veront-rustend is dat deze omslag niet wordt gecompenseerd door vermindering in de kapitaalexport.

Sommigen percipiëren de ongunstige ontwikkeling vooral als een importlek (toeristenbalans) en als een afbrokkeling van het concurrentievermogen van de exportbedrijven (t.g.v. de hoge loonkosten, en de zware belastingdruk) die alleen door een beleid van bestedingsbeperking en inkomensmatiging om te buigen is.

Anderen willen de verbetering van het prijs- en kostenniveau verwezenlijken bij middel van een aangepast wisselkoersbeleid, b.v. een devaluatie. Maar de invoer-intensiteit van onze export (halfafgewerkte produkten, geassembleerde produkten zoals automobielen, enz.) en het bestaande systeem van loonindexering verzwakken de doelmatigheid van het devaluatieargument.

Nog anderen schrijven de externe onevenwichten vooral toe aan de groeivertraging in de export. Deze is dan het gevolg van een ongunstige samenstelling van het exportpakket en van een ongunstige spreiding van de export. Teveel bedrijven blijven te lang (met verlies) doorwerken op de traditionele markten, met de traditionele produkten. De nieuwe, beloftevolle, markten worden onvoldoende, met ondoelmatige middelen of met on-succesvolle goederen en diensten bewerkt. Voor deze innovatie-armoede kan een deflatoir beleid (bestedingsbeperking en inkomensmatiging) of een prijscorrigerende devaluatie weinig soelaas brengen.

Onzes inziens moet de export met zones buiten het OESO-blok krachtiger toenemen (1).

De meest in het oog lopende verschuiving is ongetwijfeld de aanzienlijke verzwakking van de Verenigde Staten in de wereldmarkten en het exportsucces Japan. Deze mutatie komt nog het best tot uiting in de export van de technologie-produkten. Het betreft een scharnier-sector waarin zelfs de Duitse economie het heeft moeten afleggen tegen de Japanners.

Procentuele evolutie van het industriële exportaandeel

Gebied	Totaal		Technologie producten		Uitrus-tingsgoederen		Halfafgewerkte produkten	
	1963	1977	1963	1977	1963	1977	1963	1977
Verenigde Staten	22.1	15.3	27.3	16.1	28.4	21.6	14.1	8.4
Japan	7.0	15.9	8.2	23.7	3.1	10.5	10.0	17.7
Europese Gemeenschap (a)	35.4	32.3	35.3	30.5	35.3	35.7	35.5	29.8
- Duitsland	22.0	21.3	21.6	20.2	23.6	22.6	20.7	20.5
- Frankrijk	8.0	9.0	6.0	7.5	6.6	8.8	10.1	10.4
- Italië	4.7	6.8	4.2	4.8	5.6	6.8	4.1	8.0
- Engeland	13.9	7.9	12.3	7.3	14.0	9.0	13.0	7.0
- Nederland	4.0	4.6	6.7	5.1	1.8	3.5	3.9	5.5
- België-Luxemburg	5.9	5.0	3.0	3.4	2.2	2.5	10.0	8.4

(a) Alleen extracommunautaire handel

Bij nader toekijken is het succes van Japan niet alleen te wijten aan de voorbeeldige werk-ethos van de werknemers, aan de relatief lage lonen en/of aan de research-georiënteerdheid van de spitssectoren. Het exportsucces, dat ook nog gedeeltelijk steunt op de expansie van zeer prijselijke halfafgewerkte produkten, is tevens het resultaat van een uniek organisatie- en managementsmodel. In de Verenigde Staten en in West-

(1) Voor meer cijfermatige gegevens verwijzen we naar ons vorig Leuvens Standpunt : "Locomotief-strategie met stoom uit de Eurovalutamarkt", n° 17, 1980.

Europa (dat in deze de V.S. navolgde), is de modernisering en de schaalvergroting van het bedrijfsleven in vele sectoren geschied ten koste van de ontwrichting van vele kleine en middelgrote ondernemingen. De groten slorpen vele kleinen op. In Japan evenwel steunt het dualistisch krachtenveld tussen groot en klein op een harmonieuzer organisatie- en managementspatroon. De grote zaibatsus komen er tot een vruchtbaarder samenwerking (op het vlak van de onderaanneming in de produktiefase, zowel als in de taakverdeling tussen produktie en marketing) met de talloze kleine en middelgrote bedrijven. Het Japanse groeimodel is dus minder destructief en brengt minder sociaal en economisch conflict tussen groot en klein dan het onze.

Een te slaafse amerikanisering van organisatie- en managementstijlen vinden we dan ook minder gelukkig. West-Europa moet in deze terug meer uit eigen aanleg en vindingrijkheid putten, met een aanpak die beter afgestemd is op onze eigen problemen en belangen.

7. De invoerconcurrentie van de nieuwe industrielanden. Een twaalfstal nieuwe industrialiserende landen (Mexico, Venezuela, Maleisië, Zuid-Korea, Spanje, Portugal, Joegoslavië, Taiwan, Singapore, Hong-Kong, enz.) bouwen in snel tempo een nieuwe export-industrie uit, die aanstuurt op een nieuwe internationale arbeids(her)verdeling. In plaats van grondstoffen exporteren deze landen nu meer en meer halfafgewerkte en afgewerkte produkten. Op dit ogenblik vertegenwoordigt deze concurrentie op onze industriële importmarkt slechts 10 % van het totaal van de industriële invoer, zodat men nog niet van een overrompeling kan spreken.

Maar toch zal men in de komende jaren met deze nieuwe factor moeten rekening houden. Vooral nu wij zelf in een periode van desindustrialisering verkeren.

Op dit ogenblik is de balans van de industriële ruil met deze landen zo, dat wij tweemaal meer fabrikaten (meer en meer uitrustingsgoederen) naar ginder exporteren dan we van hen importeren. Dit betekent in feite voor ons, een anticyclische stimulans en een lift voor onze tewerkstellingsmarkt. Protectionistische aanzetten lijken dus niet de meest geëigende respons. Wel een dynamische aanpassing aan de onafwendbare verschuiving in de internationale produktie- en arbeidsverdelingsstructuur.

8. De crisis in het managementsmodel. Volgens deze visie hebben niet alleen de socio-politieke bewindslieden gefaald. Ook het management van de privé-sector is behoudsgezind en innovatie-arm geworden.

Tijdens de naoorlogse periode heeft zich een ver doorgedreven professionalisering van het management voltrokken. Dit volgens "modellen" die gelanceerd worden door enkele gangmakende "business"-scholen in de Verenigde Staten. Hierin is Europa zwanger van Amerika. De transnationalisering van de economie (van de industrie, van de bankwereld en van de dienstenbedrijven in het algemeen) heeft de tendens tot professionalisering nog versterkt.

Professionalisering brengt in alle sectoren een versmalling van het rolpatroon. In de managementopleiding heeft deze zich voorgedaan door een evolutie van "ondernemerschap" dat de innovatieve en creatieve karaktereigenschappen van management benadrukt naar "business-administration" dat meer stoeft op scholing. In de scholing wordt dan een ruime plaats voorzien voor verwerving van technieken : informatieverwerking, programmering, organisatie, financiële evaluatie, enz.

Het managementsmodel dat tot voor kort als min of meer orthodox voorkwam, stelde prioritair :

- het efficiënt uitbaten van "bestaande" markten, veeleer dan het penetreren van nieuwe ;
- het bevoordelen van de korte termijn "cash-flow" als criterium bij de beoordeling van personeel en projecten of "management by the numbers" ;
- overzicht van het financiële rendement met relatieve verwaarlozing van de produktieaspecten.

In een van de top-professionele tijdschriften kon men recentelijk lezen dat "modern management principles *may cause rather than cure* sluggish economic performance" (1).

In de huidige topleiding van de meeste bedrijven overheerst het beheerders- (diplomaten-) type dat zeer goed past in tijden van min of meer probleemloze groei. En alhoewel dit soort managers onmisbaar is voor het dagelijks bestuur, missen ze vaak de aanleg en de capaciteit om te vernieuwen. Daarvoor zijn pioniers en creatieve elementen nodig of, anders gezegd, ondernemers. Maar echt dynamische en creatieve elementen moeten vaak tegen tij zwemmen in het bureaucratisch bestel dat

(1) R.H. HAYES & W.J. HABERNATHY, "Managing our way to economic decline", in *Harvard Business Review*, n° 4, 1980 en *Time Magazine* van mei 1981 formuleerde het als volgt : "There has been too much emphasis on short-term profit, not enough on long-range planning ; too much on financial manoeuvring, not enough on the technology of producing goods ; too much on readily available markets, not enough on international development".

het hedendaags management van onze grote bedrijven is geworden. Er moet dus meer risiconemend en innovatief ondernemerschap komen en minder *business-administration*. Het voorbeeld van Japan toont daarenboven duidelijk aan dat de nieuwe schoen niet steeds op Amerikaanse leest moet worden geschoeid.

Een waarnemer die gans zijn actief leven in Japan doorbracht formuleert de reden van het groeisucces daar als volgt : "Leadership has been the crucial factor in Japan's accomplishments.... Many observers of Japan's industrial scene have described, usually with admiration, her methods of management, particularly the *ringi-sei* (literally 'circular discussion' system) which is designed to involve a high proportion of a firm's employees in decision-making. Where this system works well, it ensures that the firm's policies receive the assent of staff of different grades before they are put into effect, and that every participant understands what is required of him. Although the process of discussion is time-consuming, the execution of the policy is rapid, once a decision has been reached (1).

Hierin moet Europa in de toekomst meer op eigen vinding en talent steunen. In de huidige wereld waarin permanente vernieuwing (in verbruik en produktie) de regel is, moet een ander type van leiding en organisatie komen. Zoniet zullen we mettertijd in een "lagere welvaartsklasse" moeten spelen.

- 9 De relatieve desindustrialisering en de tertialisering van de tewerkstelling behoren tot de meest ingrijpende omschakelingen die onze hoogindustriële volkshuishoudingen kenmerken.

Enkele decennia geleden begon de uitstoting van arbeidskrachten in de landbouw. Sinds het begin van de jaren zeventig is de uitstoting nu ook ingezet in de industriële sector. Deze is het gevolg van onze kapitaal-verdiepende, organisatiedichte en technologie-intensieve produktiewijze. Men heeft steeds minder arbeidskrachten nodig om hetzelfde volume voort te brengen. Deze omschakeling verwekt een structurele (d.w.z. omschakelings-)werkloosheid, die in periodes van krachtige economische groei slechts van tijdelijke aard is en dan nauwelijks wordt opgemerkt. Maar in de daljaren van de conjunctuur, met een slap investeringsklimaat, wordt de omschakelingswerkloosheid nog aangedikt met de conjuncturele werkloosheid.

(1) G.C. ALLEN, *Japan's Economic Policy*, Londen, 1980.

Vermelden we daarenboven dat de gesubsidieerde tertiaire sector (onderwijs, socio-culturele welzijnszorg, gezondheid, enz) nu ook met financieringsproblemen heeft te kampen en dus relatief minder recruteert.

Als gevolg van de depressieve toestand die de westerse economieën kenmerkt, is de opnamecapaciteit inzake tewerkstelling fel verzwakt. Er heerst nu in alle kernlanden van de westerse wereld grote werkloosheid. Onder de werklozen vindt men vooral jonge schoolverlaters, vrouwen en ongeschoolde ouderen en afvloeiers uit bedrijven die sluiten. De werkloosheid van 8 à 10 % van de aktieve bevolking zoals dat voor ons land in de jongste jaren het geval is, betekent in feite een groot verlies aan potentiële produktie en een hoge financieringskost (uitkeringen aan de werklozen) voor de gemeenschap.

Aangezien het werklozenaantal de jongste jaren bleef stijgen, is het vraagstuk van de verdeling van de beschikbare arbeid centraal komen te staan (1).

Er worden nu partiële aanpassingen binnen het beschikbaar tewerkstellingsvolume uitgewerkt :

- door verkorting van de loopbaan : brugpensioen of vervroegde opruststelling ;
- door een herverdeling van de beschikbare tewerkstelling tussen mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten ;
- door verkorting van de werkweek ;
- bij middel van loon- en weddesubsidiëring (organisatie van stages en leertijden).

Vermelden we tenslotte dat de volumineuze en langdurige werkloosheid, door de getroffen en in onze samenleving niet alleen als een sociale kwaal maar ook als een morele pijn wordt ervaren. Het vermoeden wint veld dat niet enkel de economie ziek is, maar dat ook ons maatschappelijk en politiek bestel in faling is en heling vereist.

III. HET GEVAL BELGIE

Evolutie van voornaamste bestedingscategorieën in nationaal produkt (in % van totaal) :

(1) Voor meer details hierover zie : J.P. COURTHEOUX, "Pertes en Population active et restitution d'activité", in *Revue d'Economie Politique*, n° 6, 1977.

<u>Intern</u>	<u>1970</u>	<u>1980</u>
privéconsumptie	60 %	64 %
- overheidsconsumptie	14 %	18 %
- kapitaalvorming particulieren	7,5 %	8 %
- kapitaalvorming bedrijven	12,5 %	9 %
<hr/>		
<u>Extern</u>		
Lopende balans (goederen en diensten)	+3 %	-5,5%

In deze tabel manifesteren zich duidelijk enkele markante verschuivingen van 1970 tot 1980.

Het geheel der bestedingen nam sneller toe dan het nationaal produkt met als gevolg extern deficit en opstapeling van de openbare schuld. Maar vooral de *verschuiving* in de bestedingscategorieën is merkwaardig. De consumptie is snel toegenomen ten koste van de produktieve kapitaalvorming (investeringen) en het extern surplus is omgeslagen tot een deficit.

Niettegenstaande de toename in de werkloosheid en het koopkrachtverlies van de vroeger actieven heeft er toch een stijging plaats in de besteding met belangrijker wordende importvraag.

De uitvoer heeft dit onvoldoende gecompenseerd : de export groeit onvoldoende om de stijgende importen te betalen :

- we produceren nog teveel produkten die relatief minder worden gevraagd op de wereldmarkt, dus waarvan de internationale vraag aftakelt.
- we zijn onvoldoende aanwezig in de nieuwe markten in volle expansie : in de OPEC-landen en in de nieuwe industrialiserende landen. We kleven aan onze traditionele markten die slechts een slappe groei van hun vraag kennen en laten de opkomende nieuwe markten teveel door anderen afsnoepen.

De overheid zit met een stijgend tekort niettegenstaande de fikse toename van de fiscale inkomsten : het overheidstekort (budget) bedroeg 4,9 % in 1970 en is in 1980 opgelopen tot 12 % van het nationaal produkt. Sinds enige tijd wordt ook in het buitenland geleend om dit tekort te dekken.....

Deze stijging der buitenlandse schulden en deficits brengt de waarde van de frank regelmatig onder druk en noopt de overheid tot het hoog optrekken van de rentevoet, dit ter ondersteuning van de munt.

De sterke vraag van de overheid naar leningen in binnen en buitenland verstoort het bestel van de financiële en monetaire stromen (geld en kapitaalmarkt) ten gronde. De overheid pompt door de hoge belastingen en de leningen de economie leeg om daarna de middelen

op een niet zo efficiënte wijze te versassen. Hierin moet verbetering komen. De overheid, hierin gesteund door de overlegpartners, zou best een tijd op dieet gaan. Maar de versobering moet over alle groepen billijk worden gespreid.

IV. DE GROEIVERTRAGING REGIONAAL BEKEKEN

De problemen van stagnatie, veroudering en etnische diversifiëring der bevolking kenmerken alle landen van West-Europa in mindere of meerdere mate. België is een land waar deze problemen zich in eerder sterke mate manifesteren. In de periode 1947-79 nam onze bevolking toe met 15,6 %. Dit is over deze dertigjarige periode een jaargemiddelde van 0,52 %. Demografisch gezien zitten we samen met Groot-Brittannië en Ierland in het laatste konvooi. Sinds het begin van de jaren zestig heeft de evolutie naar zerogroei van onze bevolking zich met grotere intensiteit doorgezet. Volgende tabel verschaft een regionale belichting van het verschijnsel.

Evolutie van de bevolking volgens regio

Jaartal	Vlaanderen		Wallonië		Brussel	
	(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)
1963	5.160.595	0,7 %	3.127.008	0,17 %	1.040.523	0,4 %
1977	5.584.847	0,34%	3.223.594	0,26 %	1.028.972	-1,3 %
100 %	56,8 %		32,8 %		10,4 %	

(a) Totale bevolking

(b) Jaarlijkse groeicoëfficiënt

Deze cijfers leren ons het volgende :

- dat de voorsprong van Vlaanderen op Wallonië inzake bevolkingsgroei langzaam afbrokkelt ;
- dat het gewest Brussel (de negentien gemeenten) aan ontvolking toe is ;
- dat de gewesten Wallonië en Brussel samen slechts 43,2 % van de rijksbevolking tellen.

De internationalisering van de arbeidsmarkt heeft als gevolg dat de bevolking van vreemde nationaliteit in de naoorlogse periode sterk is toegenomen. In Vlaanderen is het totaal aantal vreemdelingen (4 %) gering. In Wallonië is dit reeds 13 % en in Brussel

telde men in 1977 reeds 22 % vreemdelingen. In hetzelfde jaar bedroeg het aantal geboorten van vreemde nationaliteit 8,2 % van het aantal geboorten in Vlaanderen ; 19,2 % van het aantal geboorten in Wallonië en 41,2 % van het aantal geboorten in Brussel.

Het aantal Belgen woonachtig in Brussel daalt sinds geruime tijd en de inwijking van vreemdelingen neemt er krachtig toe. Bij gelijkblijvende demografische verhoudingen (absolute inwijking plus hogere nataliteit der buitenlanders, enz.) zal het aantal vreemdelingen in Brussel tegen het jaar 1985 ongeveer 30 % van de bevolking bedragen. Bij meer nauwkeurige belichting van de socio-economische dimensie van de bevolkingsevolutie in Brussel komen we tot de volgende verschuiving. Er heeft terzelfdertijd inwijking van vreemdelingen plaats met laag gemiddeld inkomen (gastarbeiders) en een exodus van welstellende gezinnen (Belgen en buitenlanders met middel- en topkaderfuncties) naar de randgemeenten en Vlaams-Brabant.

Er is dus een versassing van bevolkingen bezig waarvan men de politieke gevolgen onvoldoende percipieert. In de randgemeenten blijft de druk der welgestelde Franstaligen voortduren, terwijl de agglomeratie Brussel nu reeds meer gastarbeiders telt dan Vlamingen. In sommige gemeenten zoals b.v. Schaarbeek, bestaat de meerderheid der bevolking uit vreemdelingen met laag inkomen. Dit alles heeft, voor Brussel, economische neveneffecten zoals daling van het gemiddeld welvaartspeil, relatieve daling van de fiscale opbrengsten, zwaarder wordend budget voor socio-culturele opvang, enz.

Tenslotte verschaft de evolutie van de leeftijdsstructuur (of van de bevolkingspiramide) belangrijke aanduidingen over de toevoer van arbeidskrachten naar de arbeidsmarkt zowel als van de afvloeit van arbeidskrachten naar het pensioen. Globaal bekeken wijzen alle beschikbare gegevens op een snel voortschrijdende veroudering van de Belgische bevolking.

De cijfers van de leeftijdsopbouw leren ons dat het percentage van de actieve bevolkingsgroep (van 20 tot 64 jaar) in Vlaanderen en Wallonië ongeveer gelijk ligt (56 %), terwijl Brussel met 57,4 % zich ietwat beter situeert. In de leeftijdsgroep van 65 tot 79 jaar alsook van 80 jaar en meer, vertonen Wallonië en vooral Brussel een oudere structuur dan Vlaanderen. Zoals men weet wegen beide leeftijdsgroepen zwaar door in de lasten die via de verzorgingsstaat door de actieve bevolking moeten worden opgebracht : ten eerste onder vorm van pensioenuitgaven en ten tweede langs de subsidiëring van de bestedingen voor medische voorzieningen (1).

(1) Voor detailgegevens verwijzen we naar het rapport Petit alsook naar D. WEISBERGER & J. KERVYN de LETTENHOVE, "Essai de répartition régionale des comptes de l'Etat", *Bulletin de L'IRE*, n° 58, 1980.

Proportioneel aandeel per leeftijdscategorie en per regio (a)

Leeftijd	Vlaanderen	Wallonië	Brussel	Rijk
0 - 19	30,74	29,39	25,58	29,75
20 - 44	34,59	32,71	32,57	33,76
45 - 64	21,74	23,32	24,83	22,58
65 - 79	10,87	12,09	13,72	11,57
80 en +	2,06	2,49	3,31	2,33

(a) In percent per 1 januari 1977.

Indien men de zaak vanuit demografisch groeiperspectief bekijkt, komt deze in een ander daglicht te staan. Vlaanderen heeft een lichtere sociale last maar deze voorsprong brokkelt snel af. Het aandeel der bejaarden ligt in Vlaanderen wel nog relatief lager dan in Wallonië en Brussel, maar de groei van de bejaardencategorie is er intenser. In de periode 1970-75 nam de bejaardenbevolking nog eens met 76.500 eenheden toe. De regionale spreiding van deze toename verliep als volgt : 77 % of 52.000 in Vlaanderen, 15 % of 10.000 in Wallonië en 8 % of 5.500 eenheden in Brussel. Vlaanderen groeit dus met volle schreden naar dezelfde verouderde en relatief belastende bevolkingsstructuur als Wallonië en Brussel.

De regionale reflex situeert zich in ons land in een krachtenveld waarvan de spanningen ondermeer worden bepaald door het feit dat er zich op relatief korte tijd een ingrijpende economische mutatie heeft voorgedaan. In één generatie zagen we Vlaanderen uitgroeien tot een dynamische exportindustrie en brokkelde de economische hegemonie van Wallonië af. Dit door de teloorgang van zijn traditionele export-basis (kolen en staal) en door de relatieve stagnatie die erop volgde.

Het feit dat Wallonië sinds 1953 ongeveer 225.000 industrie-arbeiders heeft zien uitstoten, bij een stagnerende globale arbeidsmarkt, terwijl Vlaanderen de afvloeit uit de traditionele sectoren kon bewerkstelligen in een expanderende arbeidsmarkt, heeft in het Zuiden van het land diepe wonden geslagen en een sociaal-economisch trauma veroorzaakt.

Het verlies van de politieke hegemonie door Wallonië en zijn relatieve economische stagnatie zijn er de aanzet geweest van het subnationale denken en ageren. De subnationale staatsvormgeving werd er dus gestuwd en in beeld gebracht vanuit een verdedigingsreflex tegenover het meer dynamische en expansieve Vlaanderen (1).

(1) Als steun van deze stelling kan men heel wat gegevens vinden in het boek van M. QUEVIT, *Les causes du déclin Wallon*, Brussel, 1978, en in het artikel van M. MOLITOR, "La face cachée des problèmes institutionnels belges : leurs racines économiques", *La Revue Nouvelle*, n° 2, 1979.

In de onderstaande basisgegevens komen de ongelijke gewichten van de drie regio's in het Rijk duidelijk tot uiting (a).

	<u>Vlaanderen</u>	<u>Wallonië</u>	<u>Brussel</u>
Grondgebied	44,3	55,2	0,5
Bevolking	56,8	32,8	10,4
Bruto Regionaal Produkt	56,2	27,7	16,1
Be- en verwerkende Nij- verheid	60,7	29,7	9,6
Uitvoer	67,9	25,4	6,7

(a) In procentueel aandeel uitgedrukt.

Als ouder industriebekken heeft Wallonië met hardere omschakelingsproblemen te kampen dan Vlaanderen. En in ons aller belang zouden we nog voldoende nationale solidariteit moeten opbrengen om onze landgenoten van het Zuiden hun reconversie te helpen realiseren. Maar de reconversie van Wallonië zoals ook de groeistimulering in Vlaanderen zou liefst met efficiënter middelen dan de louter subsidiebesproeiing worden op gang gebracht.

De gemiddelde jaarlijkse groeicijfers (in %) van de industriële produktie en van de produktiviteit illustreren dat Brussel en Wallonië niet alleen structureel zwakker zijn. Zelfs tijdens de uitzonderlijke hoogconjunctuur 1968-74 evolueerden ze trager. De recente cijfers tonen evenwel dat ze conjunctureel gevoeliger zijn. Brussel en Wallonië staan dus minder paraat om de harde klappen van de recessie op te vangen.

<u>Jaarlijkse groei</u>	<u>Vlaanderen</u>	<u>Wallonië</u>	<u>Brussel</u>
Industriële produktie			
1968-1973	6,4	3,0	1,9 %
1974-1978	1,4 %	- 1,2 %	-0,2 %
Arbeidsproduktiviteit			
1972-1977	6,3 %	4,1 %	niet bekend

Bekijken we de differentiële groei der regio's vanuit een ander aspect, met name de stijgende internationalisering der westerse economieën, dan zien we dat Vlaanderen in één generatie is geëvolueerd naar een exporteconomie, terwijl Wallonië zich nu relatief geslotener opstelt dan vroeger. De hiernavolgende cijfer-evolutie van het exporttaandeel der regio's toont deze algemene trend duidelijk aan.

	1966	1970	1976
Exportaandeel van het Rijk	100	100	100
Exportaandeel van :			
Vlaanderen	58,8	63,7	69,1
Wallonië	33,3	30,1	25,7
Brussel	6,9	6,2	5,2
Antwerpen	20,0	24,7	28,5
Brabant	15,4	15,0	13,5
Henegouwen	13,2	13,6	11,8
Luik	14,8	11,3	9,7
Limburg	8,8	9,1	10,8
Luxemburg	0,6	0,7	0,7
Namen	2,1	1,9	1,5
Oost-Vlaanderen	12,7	12,4	12,5
West-Vlaanderen	12,4	11,2	11,0
Hieruit en uit andere statistieken kan men afleiden dat :			

- Vlaanderen een dominante positie bekleedt in de industriële export van ons land.
- de Vlaamse exportsectoren relatief meer afgewerkte produkten afleveren, terwijl Wallonië nog voor een tijd met groei-problematische sectoren zit zoals staal.
- in de structureel zwakkere textielsector Vlaanderen evenwel een groter aandeel heeft dan Wallonië.
- in Vlaanderen de toegevoegde waarde per arbeider zich hoger situeert ; wat laat uitschijnen dat onze regio ofwel hoger geprijsde produkten voortbrengt, ofwel goederen aflevert die tot een meer gevorderde afwerkingscategorie behoren ; dit wil zeggen goederen die meer kwaliteitsarbeid incorporeren.

Sinds de vijftiger jaren heeft Vlaanderen meer dan Wallonië meegedaan met de transnationalisering van het bedrijfsleven en de hieruit voortvloeiende exportoriëntering van de volkshuishouding. In sommige gevallen kan de voorkeur van transnationale groepen voor vestiging in Vlaanderen tegenover Wallonië worden verklaard door natuurlijke competitieve voordelen, b.v. nabijheid van een haven, enz. Maar ook de socio-politieke geladenheid van de arbeidsmarkt heeft in deze meegespeeld. Vlaanderen heeft een salariaat en een syndicale omkadering die over het algemeen op meer beheerste wijze reageert op de socio-economische dynamiek. In Wallonië is de syndicale traditie vanouds strijdbaarder en stroever dan in Vlaanderen. Met het gevolg dat Wallonië bij de transnationale en nationale investeerders minder aantrekkelijk overkwam.

In België zijn de groeiverschillen tussen Vlaanderen en Wallonië heet hangijzer nummer één geworden. Maar dit mag ons niet doen vergeten dat de meeste Westeuropese volkshuishoudingen re-

gionale groeiverschillen kennen. En ook in de Verenigde Staten kan men een betekenisvol groeiverschil tussen "the old" en "the new west" noteren.

Groeiverschillen in de V.S.

Regio	tewerkstelling a)	% actieve bevolking in industrie	
		1955	1979
Noord-Oosten	1.2	37.3	26.7
Mid-West	1.5	19.9	18.3
Zuid-West	3,0	18.0	19.6
Pacifieke Oceaan en Westen	3.4	22.3	18.0

(a) Jaarlijkse (in %) groei van de tewerkstelling.

Ook daar grijpt een relatieve afbrokkeling van de industrie in de tewerkstellingsmarkt plaats. Maar de desindustrialisatie gaat er niet noodzakelijk gepaard met crisis in de arbeidsmarkt. De Zuid-Westelijke en Westelijke regio kent niet alleen hoge groei-cijfers, maar ook een opmerkelijk hoge absorptie-capaciteit voor bijkomende arbeidskrachten. Met het gevolg dat er in de V.S. heel wat jonge arbeidskrachten van "the old" naar "the new west" migreren.

V. HET SOCIO-POLITIEKE KRACHTENVELD

De huidige crisis van de westerse samenlevingen overstijgt evenwel de economische dimensie. Politicologen en sociologen van links zowel als van rechts percipiëren onze problemen als het gevolg van een scheefgroei in ons socio-politiek bestel. Volgens hen heeft het economisch interventionisme van de beleidselite de crisis van het economische tot het politieke subsysteem uitgebreid. Uiteraard kan men vanuit dit blikveld ook verschillende opvattingen van de crisis onderscheiden. Een groep maatschappijkritische auteurs waaronder Claus Offe en Jürgen Habermas richten hun blikken hierbij vooral op de vervlechting van staat en samenleving in wat zij onze laatkapitalistische maatschappij noemen (1).

1. De vervlechting van staat en samenleving

Volgens hen is in onze tijd het staatsbestel niet meer van maat-

(1) C. OFFE, *Wohlfahrtsstaat und Massenloyalität*, Keulen, 1975 ; J. HABERMAS, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt, 1975.

schappij en economie te scheiden. Beide kunnen het niet meer stellen zonder toenemende staatstussenkomsten. Maar door deze "politieke" bewerking van economie en maatschappij is de functionering van ons socio-politiek bestel nu zelf tot probleem geworden.

De kringloopstabiliserende functie van de overheid der gemengde economie (door allerlei subsidiërende en stimulerende interventies) *politiseert de economie en refeodaliseert de samenleving*. Het interventionistische kapitalisme heeft dus naast de traditioneel economische, nieuwe legitimering nodig. De prestatie-ideologie van het liberale en concurrentiële kapitalisme doet het niet meer. De mensen geloven niet meer in de zelfregulerende functie van de markt en in de intrinsieke billijkheid van de ruiltransacties die eruit voortvloeien. Dit is niet alleen voor de arbeiders het geval. In de hedendaagse wereld geloven ook de zelfstandigen niet meer in de markt als alleenzalmakend instituut, zie b.v. de landbouwers die er zonder protectie reeds lang uitgerangeerd waren.

De hedendaagse mens eist bijkomende correctiemechanismen die hem de welvaartsminima - redelijke werkgelegenheid en min of meer stabiel inkomen - waarborgen. Hierdoor worden de risico's eigen aan de markteconomie in stijgende mate afgewenteld naar de sociale zekerheid en andere staatsinterventies. Hiermede kan de overheid zichzelf en haar enorm apparaat legitimeren. Ze koopt er de massa haar loyaliteit mede af. Nochtans, van zodra de politiciers ervaren hebben dat ze met staatsinterventie de steun van de massa kunnen verwerven, stuwen ze de gemengde economie (de welvaartsstaat) vooral in de richting van crisisvermijding. Met deze louter afscherpende manoeuvres komt mettertijd de dynamiek van groei zelf in het gedrang.

D.w.z. de overheid (politieke democratie) zal vooral die projecten steunen en subsidiëren die het massaprotest minimaliseren en de massaloyaliteit maximaliseren. Deze indirecte manipulatie verwijderen mens en maatschappij van hun eigen keuzealternatieven en ontwikkelingspotentieel. Maar men weet, niettegenstaande deze manipulatie, de schijn te wekken van subjectieve vrijheid: er worden politieke verkiezingen gehouden, de consumptie wordt opgedreven en in de ontspanning kan de mens zich uitleven. In de laatkapitalistische samenleving kan de overheid de loyaliteit der burgers dus afkopen door een complex vergoedingssysteem voor iedereen, d.w.z. door een vergoedingssysteem dat niet meer klassegebonden is. Er zijn nog wel achtergebleven groepen (ouderen van dagen, gehandicapten, enz.), maar dit zijn geen maatschappelijke klassen. Hierdoor worden de vroegere klassentegenstellingen politiek ontscherpt: de klassenconflicten worden latent.

De staat wordt evenwel gevraagd zoveel te doen (kringloopstabiliserend en stimulerend optreden, het onderwijs financieren, de gezondheidszorg uitbreiden, de bedrijven in nood weer vlot helpen,

de openbare werken, enz.) dat de openbare financiën bestendig in deficit verkeren. De gemengde economie heeft door haar interventie wel de welvaart gestimuleerd en crisis-vermijndend gewerkt, maar dit ten koste van een veralgemeende crisis in de openbare financiën. De ontpolitisering van de massa (het afkopen van haar loyaliteit) door bestendige deficitfinanciering en subsidiëring leidt mettertijd tot uitholling van de politieke democratie zelf. Maar ook andere tendensen in het laat-kapitalisme sturen aan op uitholling van de politieke democratie.

2. De "overladen" democratie

Een groep van politicologen die een doorlichting van de westerse democratie uitvoerden in opdracht van de (centrum-rechtse) Trilaterale Commissie schrijven de crisis van ons socio-politiek bestel toe aan wat zij de "overload" van ons systeem noemen. De georganiseerde uitbouw van een ganse batterij staatstussenkomsten in economie en samenleving heeft de functionering van het politiek besluitvormingsproces overladen en verstroefd. Er komen teveel eisenbundels af op de politieke bewindslieden die, blootgesteld als zij zijn aan de belichting der media, onder permanente druk staan van de meest gevarieerde drukkingsgroepen. "While it has been traditionally believed that the power of the state depended on the number of decisions it could take, the more decisions the modern state has to handle, the more helpless it becomes. Decisions do not only bring power ; they also bring vulnerability" (1). De overheid kan onmogelijk de overtrokken verwachtingen van de in talloze groepen georganiseerde publieken inlossen.

Zolang de forse groei van de economie de vele en gevarieerde overheidstussenkomsten kon spijzen, was de "overload" slechts onder latente vorm aanwezig. Sedert de groeivertraging nemen de overheidsmiddelen trager toe, terwijl de vraag naar overheidstussenkomsten en subsidies allerlei in stijgende lijn verloopt. Dit heeft voor gevolg dat de "overlading" van het politiek bestel manifest wordt. De overheid leeft permanent boven haar middelen en kan zich slechts in het zadel houden door methoden die de evenwichtige uitbouw van de volkshuishouding op lange termijn schaden.

De blokkage van het systeem en de besluiteloosheid der bewindslieden die er uit volgt, brengen het socio-politiek bestel, bij het meest actieve deel van de publieke opinie in diskrediet. In een strenge analyse van de (economisch) stagnerende westerse democratieën, noemt J. Alt ons politiek bestel : "the politics of quiet disil-

(1) M. CROZIER, S.P. HUNTINGTON, J. WATANUKI, *The Crisis of Democracy*, New York, 1975.

lusion" (1).

3. De machtsverschuiving in de intermediaire instellingen tussen overheid en enkeling.

Een groep van Engelse politicologen zien de crisis als een verstoeving van ons socio-politiek bestel. Dit als gevolg van zijn neocorporatistische structurering (2). Een Frans auteur, zoals J. Lesourne spreekt in dit verband van een toenemende oligopolisering van de socio-politieke macht (3). De crisis van het bestel wordt door deze groep gepercipieerd als een verzwakking van de parlementaire democratie en door de overname van het socio-politiek initiatief door (corporatistische) mediatiserende instanties in samenwerking met de overheid.

Wij zijn in een bestel beland waarin allerlei groepen op steeds meer georganiseerde (maar buitenparlementaire) wijze hun intrede doen op het politieke forum en waarbij deze medebeheer en zelfs vetomacht van de overheid weten af te dwingen. Het corporatisme steunt op de volgende beginselen :

- integratie in de politieke machtsstructuur van de best georganiseerde belangengroepen : bij middel van permanent contact tussen de overheid met de topleiders van deze organisaties en door vertegenwoordiging van voornoemde als medebeheerder in de kerninstellingen van het systeem.
- deze integratie (machtsdeling) brengt voor de overheid voordelen zoals de mobilisatie van socio-politieke steun en organisatie van (crisisvermijdende) sociale controle op het niveau van de massa.

Een wezenlijk probleem bij deze evolutie naar corporatistisch georganiseerde vervlechting in het socio-politiek bestel is de oligopolisering van de macht.

De topleiding van de belangengroepen doet haar intrede in het beslissingsforum langs de zijdeur, d.w.z. zonder enige politieke

-
- (1) "... the story of the mid seventies is the story of a politics of declining expectations... . People ceased to expect the election of their party to make them better off, largely because they also ceased to expect it to be able to do very much about what they identified as the principle economic problems of the time", J. Alt, *The Politics of Economic Decline*, Cambridge, 1979.
- (2) J.T. WINKLER, "Corporatism", *European Journal of Sociology*, n° 1, 1976 ; P.C. SCHMITTER, "Corporatism and Policy-Making in Contemporary Western Europe", in *Comparative Political Studies*, n° 1, 1977.
- (3) J. LESOURNE, *Les systèmes du destin*, Paris, 1978.

controle van de basis. Het parlement, d.w.z. het controle-orgaan en het klankbord van het algemeen belang, verliest zijn functies. De reeds genomen beslissingen worden er op louter rituele wijze geregistreerd. Deze verschuiving van "sociale" naar "politieke" partners en de ritualisering van het parlementair bedrijf zijn structureel verbonden met het toenemend interventionisme van de overheid. De best georganiseerde belangengroepen hebben zich als "ordeningselement" onmisbaar weten te maken in de functionering van ons bestel (1). De langzame teleurgang van de parlementaire democratie is dus een structuurgegeven van onze tijd. De televisie brengt het spel van de overleg-oligarchie (zonder parlementaire mediatie) in de huiskamer. De parlementaire vertegenwoordiging staat meer en meer buiten spel.

De overheid vindt de corporatistische samenwerking uiteindelijk efficiënter dan de samenwerking met de ietwat diffuse publieke opinie, vertegenwoordigd in het parlement. De overheid krijgt in de overleg-oligarchie zoals we die nu kennen de eisenbundels reeds gestroomlijnd toegestuurd : elke lobby suggereert zijn (gewenste) voorstellen in de voor deze groep geijkte vorm en inhoud. Deze laten aan de topleiding der groepen zowel als voor de overheid ruim overleg toe en verschaffen de nodige manoeuvreerruimte in geval van panne in het systeem.

Aangezien het overleg plaatsheeft tussen professionelen die sinds jaren op elkander zijn afgestemd, zijn de grenzen van het mogelijke door alle partijen gekend en aanvaard. Maar deze oligopolisering van het politiek bedrijf brengt ook vermoeienis en slijtage. Het overlegmechanisme, ontstaan in tijden waarin de groeiende kook moest verdeeld worden, is beter afgestemd op revendicatie dan op inleveren. De overlegmachine is nog niet ingesteld op de uitdagingen van onze tijd. De machine is ook beter afgestemd op "beheer" dan op "vernieuwing". Dit geldt zowel voor de beleidsideeën als voor de beleidsmensen. De toetreding tot de kernclub geschiedt via een langdurig proces van coöptatie tijdens dewelke elke aanzet tot "vernieuwing" en "creativiteit" bij het leidend personeel langzaam uitdooft. De hoger vermelde J. Lesourne formuleert het tamelijk hard : "Le système législatif est malade dans presque toutes les démocraties occidentales.... L'oligopole social tend à freiner la croissance et à ralentir l'adaptation au sein des sociétés développées".

Voor een belangengroep is het uiteraard rendabeler van een voordeel (baat) voor de eigen groep te bemachtigen dan te werken in het algemeen belang. Maar bij het inwilligen van de eisenbundels

(1) De grote belangen-corporaties hebben hun leden beter onder controle dan de parlementairen hun kiezers. Dit structureel (organisatorisch) voordeel verschaft hen ook de macht om tot op zekere hoogte de regering te controleren.

van een bepaalde belangengroep wordt te weinig acht geslagen op het mogelijk nadeel dat er voor het algemeen belang kan inzitten.

De evolutie van het corporatisme heeft ook het partijwezen niet onverlet gelaten. De beginselpartijen van weleer (die hun programma's en maatschappij-project vanuit ideologische of politieke beginselen definieerden) zijn uitgegroeid tot nogal pragmatische groeperingen waarin verschillende belangengroepen elkander vinden om samen electorale campagnes te organiseren. De toenemende corporatistische functionering, waarbij de belangenafweging meer en meer gaat primeren op de socio-politieke beginselen, heeft geleid tot de crisis van hun ideologie.

In ons land is de ideologische en programmatische profielvervaging van de politieke partijen af te leiden van hun beleidsgedrag. De regeringsfasen met vaste (d.w.z. beginselvaste) partner worden steeds maar korter. En in de bonte regeringswisseling die we sinds het begin der jaren zeventig kennen, hebben ongeveer alle partijen het eens met elkaar geprobeerd. Vaak met één en dezelfde regeringsleider. Deze praktijk doet ons veeleer denken aan een oligopolisering van de onmacht. Ze werkt ook tamelijk verlamdend op de ontwikkeling van de maatschappij.

Ons politiek bestel is vermoeid en onstabiel omdat dezelfde beleidsmensen, hetzelfde wazig programma in politieke beleidspraxis proberen om te zetten. De Engelse politieke literatuur heeft hiervoor een sprekende term, met name "unanimosity". De beleidspartners vertonen naar buiten enige animositeit, volgend uit interpretatietwisten rond een vaag programma. Maar zij gaan voor een wijle akkoord dat zij allen samen er bij moeten zijn.

De democratie kan maar behoorlijk functioneren, d.w.z. de nodige socio-politieke energie voor toekomstige ontwikkeling mobiliseren, indien :

- de politieke keuzealternatieven klaarder omlind zijn ;
- de politieke beleidsmensen ondubbelzinniger hun beleidsprogramma's formuleren, zodat de publieke opinie en het parlement weten welke lijn ze voorstaan en welke niet ;
- er enige matiging komt in de politieke partnerwissel ;
- de slijtage van het politiek personeel wordt vermeden ; ministers die het in enkele opeenvolgende (mislukte regeringen) meegemaakt hebben, zouden uit respect voor de democratische beginselen voor een wijle op bezinningstijd moeten gaan ; de persoonlijke beleidsverantwoordelijkheid moet terug in ere worden hersteld.

Ten dele is de kwaliteit van de politiek ook afhankelijk van de persoonlijke kwaliteit der beleidsmensen. Men zou in de toekomst in deze wat kieskeuriger mogen zijn.

4. De media-belichting

De veralgemening van media zoals de televisie heeft de politieke bemiddeling (mediatisering) tussen overheid en burger ingrijpend gewijzigd. Bij middel van de televisie dringt het politiek bedrijf nu door tot in de huiskamer. Meer en meer mensen kunnen "in direct" het politiek spel volgen. Gezien slechts weinigen echt meertellen in de overleg-oligarchie, zijn de vedetten ervan gekend door een ruim publiek. Naar buiten, voor de massa, wordt politiek een schouwtoneel. Maar de televisiedemocratie functioneert slechts in één richting. De kijker wordt vooral gepercipieerd als "ontvanger" van politieke informatie. Er is onvoldoende terugkoppeling van informatie van de publieke opinie naar de bewindslieden toe. De media-belichting van het politiek bedrijf heeft ook voor gevolg dat de beleidsmensen vaak tot onvoorbereide uitspraken en opties gedwongen worden in het licht van de schijnwerpers.

Door dit alles zijn de media ook tot socio-politieke macht uitgegroeid. Ten dele "maken" zij het nieuws. En ten dele vormen zij ook de publieke opinie door het ene in focus te stellen en het andere onbelicht te laten.

De meeste hedendaagse analyses benadrukken de verstroeving in de functionering van ons bestel en de mangel aan inspirerende ideologieën. In de blokkage van de maatschappelijke ontwikkeling zit volgens hen de haard van onze crisis.

Gehele of gedeeltelijkedeblokkering veronderstelt evenwel dat de leiding van onze kerninstellingen afstapt van het visieloze pragmatisme en zich meer creatief en vernieuwend gaat opstellen. Ons vermoeid bestel heeft dringend behoefte aan vernieuwing in de ideeën en vernieuwing in de aanpak van de problemen.

VI. DE SOCIO-CULTURELE KENTERING

De vorige paragrafen hebben vooral de structurele verschuivingen belicht die betekenisvol zijn op het vlak van de openbare beleidsfunctionering. In wat volgt zullen we onze aandacht richten op enkele verschuivingen in de dieptelagen, d.w.z. op kenteringen die het bestaan van de enkeling in zijn identiteitsopbouw, in zijn relatie tot anderen, en in zijn mens- en wereldbeeld raken.

In de westerse socio-culturele sfeer hebben zich tijdens de twee jongste decennia enkele markante ontwikkelingen voorgedaan : Vaticanium II en de hieruitvolgende gewijzigde opstelling van de kerk, de veralgemening van verlengd onderwijs, de maatschappijkritische beweging en haar symboolvorming rond "mei 1968", de reusachtige ontplooiing van informatie en communicatie, de opkomst en het zich maatschappelijk profileren van nieuwe gedragsnormen en levensstijlen, de afbrokkeling van de traditionele ge-

zagsstructuren, de verzwakking van de overkoepelende ideologieën en sociale controlemechanismen, toenemende passieve tolerantie voor afwijkend gedrag, enz.

Sommigen percipiëren deze verschijnselen als "herfst-tijdelijke" ontsporingen van onze beschaving. Anderen zien deze kenteringen niet als uitingen van een beschavingsvorm die heengaat, maar als het nog stamelend en onzeker begin van een nieuwe ontwikkelingscyclus. Hoe men er ook tegen aankijkt, de gisting die eruit volgt, raakt ons allen in ons bestaan.

1. De verburgerlijking van de materiële levensstijlen.
De veralgemening van automobiel, televisie, koelkast, telefoon, lopend water, enz., hebben niet alleen het comfort maar ook de ruimtelijke mobiliteit der mensen verhoogd. Dank zij deze standaarduitrusting weet het hedendaags gezin zich zelfs aan de meest geïsoleerde hoek van een afgelegen dorp verbonden met wat de culturele en materiële beschaving kan bieden. Dit heeft tot gevolg dat het verschil van levensstijlen tussen stad en platteland is vervaagd. In feite noteert men een duidelijke herwaardering van het leven op het platteland en de bloei van suburbia. Maar ook tussen de verschillende maatschappelijke groepen zijn de verschillen van levensstijl aan het vervagen. Men kan deze vervaging ook zien als een veralgemening van de voorheen burgerlijke cultuur. De meerderheid der arbeiders, bedienden en landbouwers hebben zich de levensstijl van de burgerij eigen gemaakt. Deze verburgerlijking van de materiële cultuur heeft voor gevolg dat onze hedendaagse samenleving vanuit dit standpunt veel homogener (eensgezinder) is dan de haar voorafgaande. Daarentegen, op het strict bovenbouwelijk vlak (culturele normen en waarden) vertoont onze tijd een grotere tolerantie voor afwijking en verscheidenheid.
2. De bovenbouwelijke instellingen in de branding.
De instellingen die de enkeling inlijven in maatschappij en cultuur (het gezin, de school, de kerk, de jeugdvereniging) en die een zingevende en normerende functie vervullen, kennen allen een min of meer uitgesproken crisis van hun (traditionele) gezagspatronen en een verslapping van hun (sociale) controlefunctie. In feite kunnen deze instellingen alleen nog functioneren in de mate dat ze de overgeleverde gezagsvormen versoepelen en tolerantie opbrengen voor nieuwe en tot op zekere hoogte vrije waardenbeleving in de groep. Misschien kan onze samenleving, die inzake materiële leefpatronen nu groter eensgezindheid vertoont (cfr. de verburgerlijking) met minder autoritaire gezagsvormen functioneren dan voorheen (1).

(1) Hiervoor verwijzen we naar de recente analyse onder leiding van H. MENDRAS, *La sagesse et le désordre*, Parijs, 1980.

- In al deze instellingen doet er zich een drang naar groter gelijkstelling (of het toehalen van het historisch gegroeide niveauverschil) der partners voor : tussen priester en gelovige, tussen man en vrouw, tussen ouders en opgroeiende jeugd, tussen leraar en leerling, enz. ;
- De drang naar participatie in de besluitvorming is bij de leden sterk toegenomen en men neemt in deze instellingen niet veel beslissingen meer zonder uitgebreid overleg. Paradoxaal is dat niettegenstaande verregaande "democratisering" van gezin, school en kerk, iedere vorm van (noodzakelijk) gezag vlug als "autoritair" overkomt, waarbij de leden een gevoel van vervreemding ervaren.
- De verschuiving der normen en de verandering in de waardenbeleving zetten de overgeleverde rolpatronen min of meer op losse schroeven waardoor sommige leden een aangevoelde identiteitsverschraling ondergaan ; rolpatronen van vader, moeder, echtgenoot, opvoeder, jonge volwassene, priester, overste, enz. zijn zeer fluïde geworden ;
- Nieuwe categorieën, zoals b.v. ongehuwde moeders, homofielen, vóórhuwelijkse samenlevingsvormen, enz. dringen om erkenning ; andere categorieën zoals b.v. de gewetensbezwaarden hebben reeds "burgerrecht" verworven.

In deze veranderende wereld heeft de enkeling in feite (indien niet in rechte) meer bewegingsvrijheid en mogelijkheid tot zelfrealisatie, volgens eigen normen, verworven. De hoger besproken onderdelen van onze samenleving vertonen, elk op hun eigen terrein, meer verscheidenheid dan vroeger. Het kerkmilieu is heterogener geworden en is in feite samengesteld uit vele groepen met uiteenlopende religiebeleving. Maar ook in school en gezin is men naar meer verscheidenheid en losheid van vormen geëvolueerd. Ook daar is er voor elk wat wils.

Deze verscheidenheid is ongetwijfeld een positieve ontwikkeling. Maar de toegenomen bewegingsvrijheid van het individu heeft de groepsdiscipline ten dele verzwakt. Met het gevolg dat de globale samenleving moeilijker is om besturen. Daarenboven voelt de enkeling zich in deze normenvrijere wereld minder gerugsteund en geborgen. Zodat men bij sommigen, tegenover de toekomst, een gevoel van onzekerheid en onbehagen kan bespeuren. Niet iedereen is tegen deze kenteringen opgewassen. Paradoxaal genoeg zijn de gevoelens van vervreemding en eenzaamheid in de verworven vrijheid toegenomen. En er vallen ook slachtoffers van de intense verandering. Zij die erdoor in existentiële nood geraken. Nieuwe vormen van culturele begeleiding en maatschappij-opbouw zullen nodig zijn om de-

ze ontwikkelingsproblemen op te vangen (1).

Niettegenstaande deze ingrijpende veranderingen in enkele van onze kerninstellingen, en niettegenstaande ook de pessimistische "anomie-analysen" van sommige sociologen, blijft onze globale samenleving vrij behoorlijk functioneren. Misschien hoeft de steun van de omkaderende instellingen niet zo nauwsluitend en alomvattend te zijn als de traditionele institutionalisten ons voorhouden.

3. De onderneming en haar omgeving.
In vergelijking met kerk, school en gezin is het merkwaardig dat de onderneming de uitdagingen van onze tijd vrij goed doorstaat. De gezagsuitoefening, alsook het normen- en waardenstelsel evolueren er met hun tijd, maar zij worden er minder als "in crisis" ervaren.

In ons veramerikaniseerd bestel heeft de onderneming een meer voorname (centrale) plaats verworven in vergelijking met vroeger. Dit heeft ook de gevoeligheden tegenover de onderneming aangescherpt. Binnen haar poorten is de drang naar democratisering vooral bij de jonge en middenkaders voelbaar. In de meeste middelgrote en grote ondernemingen is de zeggenschap sinds een generatie van de kapitaalbezitters overgenomen door een ploeg van professionele (top)managers.

De middenkaders en ook het junior management vinden dat men formules moet uitwerken om deze machtsverschuiving (in de literatuur werd ze *managerial revolution* genoemd) niet uitsluitend voor het topmanagement te reserveren.

-
- (1) Het is opmerkenswaardig dat de godsdienst-sociologie de evolutie van de kerkgebonden religiebeleving nu reeds anders bekijkt dan de secularisatietheorie van de jaren zestig. Deze laatste zag de afbrokkeling van het kerkbezoek vanuit het meer werelds worden van gelovigen in onze (westerse) wereld. Vandaag de dag bekijken sommige godsdienst-sociologen het verschijnsel niet meer als een proces van ont-kerstening maar ten dele ook als een uitstoting van categorieën gelovigen uit de pastoraal. Deze afstoting resulteert uit de praktijk van het (hervormd) instituut dat weinig weg weet (wil ?) met de zogenaamde marginale kerkbezoekers : zij die slechts komen voor het ceremonieel op-luisteren van de grote momenten in hun leven (geboorte, eerste en plechtige communie, huwelijk, begrafenis) en de gelovigen die zich vooral aangetrokken voelden door de volksdevotionele liturgieën en ceremoniën. De kerk heeft dus een deel van de traditionele taken prijsgegeven om zich toe te spitsen op haar strict religieuze roeping voor een overtuigde maar kleiner groep gelovigen.

In feite kan men bij verdergaande democratisering twee wegen opgaan :

- de indirecte of neocorporatistische, waarbij de sociale partners de macht onder elkaar delen, d.w.z. waarbij het werknemerssyndicaat in naam van de werknemers niet alleen zetelt in de ondernemingsraad maar ook beslissingsbevoegdheid krijgt in de beheersorganen van het bedrijf ;
- de directe, waarbij formules worden uitgewerkt die de kaders en een eigen (niet noodzakelijk syndicale) vertegenwoordiging van werknemers medebeheer verleent.

In sommige ondernemingen heeft men de strakke hiërarchische lijn reeds lang vervangen door een soort "bijencultuur". Hierbij krijgen kleinere groepen voldoende autonomie om de opgegeven (doelen) volgens eigen ritme en normen te verwezenlijken. Maar voor de grote groepen van de uitvoerende arbeid blijft de zingeving van routinetaken nog een uitdaging. Men noteert ook een toenemende inspanning van de ondernemingen in de ontspanning en de socio-culturele ontplooiing van haar leden : door het aanleggen van sportterreinen, het organiseren van sociale en culturele activiteiten, enz. Men is er op uit om de personeelsleden ook emotioneel in de onderneming te verankeren.

Een andere stroming waarmede de ondernemingswereld weldra zal te doen hebben, is het technologie-pessimisme van deze tijd. De machine en de robot worden door een stijgend aantal werknemers niet meer gezien als nuttige en produktieve instrumenten, maar wel als gevaarlijk voor hun positie. Natuurlijk, in onze technische beschaving zal de mens er steeds moeten over waken dat hij niet wordt herleid tot louter machine-bedienaar. Maar een ongenueanceerd technologie-pessimisme houdt het gevaar in dat men zich behoudsgezind gaat opstellen. Het inzicht van de economische wetenschap leert ons dat tijden van intense technologie-opname ook tijden zijn van hoge welvaarts-groei en schepping van ruime tewerkstellings-mogelijkheden.

Naar buiten heeft de onderneming, en al wat ze vertegenwoordigt, aan macht en prestige gewonnen. Dit komt mede door het feit dat onze perceptie van de samenleving nu meer economisch is gekleurd dan een generatie geleden. Maar met de ontwikkeling van het nieuwe bewustzijn (b.v. de ecologische beweging, de consumentenverenigingen, enz.) ontstaan nieuwe wrijvingsvlakken tussen de onderneming en haar omgeving.

4. De explosie van informatie en communicatie.

De opmars van de media (krant, radio en televisie) naar een invloedrijke socio-culturele machtsstelling behoort ongetwijfeld tot een der meest markante ontwikkelingen van onze tijd.

De hedendaagse mens leeft in een reusachtig en internationaal gespannen netwerk van informatie en communicatie, en wordt overspoeld met een ware lawine van berichtgeving. Deze explosie in de hoeveelheid communicaties heeft ons mentaal klimaat en de relatieve invloedspositie van de mediatiserende instellingen ingrijpend gewijzigd.

De kennis-sociologie leert ons dat niet alleen de gebeurtenissen zelf, maar ook de manier waarop zij voorgesteld worden van belang zijn. De maatschappelijke bril waarmee we het gebeuren zelf in ons opnemen en verwerken wordt des te belangrijker naarmate de gebeurtenissen zich voordoen op veraf gelegen plaatsen en we ze reeds vernemen via de media. Dan wordt het "medium" dat de gebeurtenissen relateert (in de beeldbuis brengt) en het ten dele overbelicht, onderbelicht of vanuit een bepaalde (gekleurde) gezichtshoek belicht in de vorming van het mentale klimaat zeer belangrijk.

In de min of meer gesloten leefgemeenschappen van de middeleeuwen vernamen de mensen heel wat over de wereld van rondtrekkende troebadoers, predikanten en soldaten op doortocht. Daarna bracht de boekdrukkunst het boek en het schoolwezen als culturele mediators op de voorgrond. Maar sinds de veralgemening van de media is het duidelijk dat zij in deze nu de invloedrijkste positie hebben ingenomen. Of om het met de gevleugelde slagzin van McLuhan te zeggen : "The medium is the message".

VII. INSPIRATIE VOOR DE JAREN TACHTIG

Elke periode produceert, benevens haar kenmerkende hoofdstroom aan gedachten, ook een voor haar even karakteristieke tegenstroom. Onze Duitse burens duiden deze gedachtenstromingen die het gebeuren van de tijd dragen aan met het begrip *Zeitgeist*. In het Engels krijgen ze de naam van *trendsetters*. De economische recessie en het visieloos bedrijf van de politiek hebben ook hun eigen tijdsgeest geproduceerd.

In steeds breder groepen noteert men een slingerbeweging : weg van de exuberante jaren zestig. De doorsnee mens van de jaren tachtig heeft een soberder kijk op het gebeuren en voelt zich minder betrokken bij de verwezenlijking van verafgelegen collectieve doelen. Men zoekt het nu dichter bij huis. Men is bekommerd om de

eigen toekomst. De doorsnee mens is ook afgestapt van sommige cosmopoliete doelen uit de jaren zestig die het eigene te zeer overhoop halen. *Na een lange en intense golf van cultuurovername onder invloed van externe "trendsetters" is een nog schuchtere omslag naar retraditionalisering ingezet.* Het eigene van de cultuur, de regio, de kleine gemeenschap komt terug in het blikveld. Tijden van crisis zijn ook tijden van herbronning.

De welvaartsstaat lost voor de enkeling wel heel veel materiële problemen op maar laat de mens in de kou staan met zijn existentiële problemen. De verschuiving van de socio-culturele normen en levensstijlen heeft bij sommigen desoriëntering en psychische nood gebracht. En de meeste beelden die het openbaar leven beheersen zijn nu "negatieve beelden": economische crisis, nucleaire dreiging, energie-en grondstoffen-deficits, enz. Velen die lak hebben aan al de maling, trekken zich terug in de privé-sfeer. En wat het openbare leven betreft, wacht men bij de jonge volwassenen nog op inspirerende parolen en doelen waarvoor men zich kan inzetten.

De ideeën en het beleid die het crisis-getij kunnen keren, moeten dus het enge terrein van de economie overstijgen. Want ook de samenleving en haar organisatie hebben nood aan heling.

Niettegenstaande de aanzwellende informatie, die duizelingwekkend groeit in onze wereld, neemt de capaciteit om fundamentele beslissingen te nemen af. Met de stijgende graad van institutionalisering neemt het organisatiegericht beleid van de kaderelementen de bovenhand op het intentioneel handelen van de basis. Trouwens, de organisaties die aan de basis vormingswerk op touw gezet hebben, ervaren heel vlug en op vrij scherpe manier deze tegestelling. Deze gespletenheid tussen het emancipatorisch perspectief van de basis en de nogal beperkt opgevatte hervormingspolitiek van de kaders die het systeem menen, kan tot op zekere hoogte opgelost worden door een grotere inspraak en door meer medebeïnvloeding vanwege de massa der leden.

Als krachtlijnen van deze nieuwe aanpak denken we vooral aan :

1. De betrokkenheid van ruimere groepen verhogen met initiatieven die het medebeheer niet beperken tot elite-overleg maar ook de basis een kans tot meer initiatief, inzet en verantwoordelijkheid geven. Vele werknemers, ook in de tertiaire sector (die vroeger bekend stond als hoofdarbeid) leiden een ietwat frustrerend beroepsleven aangezien ze te veel herleid zijn tot passieve machine-bedienaren. Wij hebben dus een nieuwe aanpak nodig die minder bureaucratisch, stroef en initiatiefverlamd is. Een aanpak die de betrokkenheid van de basis en het initiatief van de doorsnee werknemer verhoogt.

Naast en boven de democratisering van de maatschappelijke en politieke instellingen is een herbronning van hun beleidsondersteunende visie gewenst. Hierbij zou de overwegend pragmatische geestesinstelling bij de beleidsformulering meer plaats moeten inruimen voor zedelijke en levensbeschouwelijke beginselen en richtsnoeren. Men kan geen beleid voeren dat gericht is op de mens en zijn gemeenschap, tenzij vanuit een ondersteunend mens- en wereldbeeld.

2. De verkalking van onze organisatie wereld moet worden doorbroken. Om een doorbraak van vernieuwing te helpen verwezenlijken, zal de organisatie-elite van ons bestel neven de "in de corporaties opgegroeide mensen", ook een voldoende aantal onafhankelijke buitenstaanders met nieuwe ideeën en durf moeten opnemen. Dit om te beletten dat de stagnatie verwordt tot dekadentie. De huidige crisis in het Westen is immers ten dele het gevolg van de ideeën-armoede en de management-slijtage van onze organisatie-elite. Zij zal zich moeten vernieuwen door creatieve minderheden van buiten op te nemen. In ons huidige bestel (privé zowel als publiek) worden durvende vernieuwers teveel aan de kant gezet.
3. Op het vlak van de maatschappij-opbouwelijke ideeën lijken de meeste sociale bewegingen vermoeid van hun naoorlogse (lofwaardige) inspanningen bij de uitbouw van een menselijker wereld. De nieuwe opborrelende socio-culturele stromingen en behoeften worden traag en onvoldoende geïntegreerd in de hoofdstroom van hun ideologie. Allerlei verschuivingen (de inflatie, nieuwe sociale en culturele levensvormen) hebben voor gevolg dat de sociale billijkheidsvraag terug eens moet gesteld worden vanuit de behoeften en de problematiek van de jaren tachtig. In ons land zal men niet alleen de sociale solidariteit maar ook de nationale samenhang (tussen b.v. Vlaanderen en Wallonië) moeten herdefiniëren. Het begrip "sociaal" is aan enige ontwaarding toe. Het wordt teveel vertaald als een door de overheid te subsidiëren dimensie. Er is een bijna automatische vervlechting van de "politieke" georganiseerde maatschappij en de samenleving. In de schoot van de samenleving zelf zit ook sociale energie opgeborgen : familie, buurt, parochie, vrienden- en serviceclub, enz. Men moet ze laten opborrelen en activeren. Zoniet zijn we weldra uitsluitend aangewezen op gecommercialiseerde en door de overheid gesubsidieerde diensten.
4. De gesubsidieerde tertiaire sector (onderwijs, medische verzorging en verzorgingsstaat in het algemeen) heeft een enor-

me expansie gekend en wordt nu gemend door een professionele elite die niet steeds voldoende kostenbewust is in haar functioneringseisen. Zonder aan de essentiële nutsvoorzieningen te raken zal men in deze sectoren de efficiënte functionering en behoeftenprioriteiten moeten herdenken vanuit de hendaagse en toekomstige middelen. De afbouw van het schaarstebewustzijn tijdens de exuberante jaren zestig heeft voor gevolg dat de professionele elite van de verzorgingsstaat gekenmerkt wordt door een a-economische gedachtenwereld en min of meer ondoelmatige organisatievormen. Men zal ook in de verzorgingssector wat schaarstebewuster moeten worden en waar het kan formules van "zelfhulp" uitbouwen.

In hun kritische doorlichting van de verzorgingsstaat verwijzen Van Doorn en Schuyt daarenboven naar de niet-economische tekorten van de verzorgingsstaat (1) :

- de bestaanszekerheid geeft nog geen zin aan het bestaan ; de verzorgingsstaat kent zijn eigen ontwikkeling van psychische noden en veel welzijnsnood ;
- de integriteitsrechten van de gegadigde in de verzorgingsstaat lopen soms gevaar door de macht van de bureaucratieën en door de soms betweterige welzijnspatrounage van de professionelen (2).

Een zekere vorm van de-professionalisering en het benadrukken van menselijk "weldoender" (Ivan Illich noemt het "convivialer") benaderingen zou in deze het welzijn zeker verhogen.

5. Op economisch vlak zullen we de overbelasting van de productieve sector moeten verlichten door uitzuivering van de uitschieters in de gesubsidieerde sectoren en door een globaal beleid van bestedingsbeperking en inkomensmatiging. De over-

(1) J. VAN DOORN en J. SCHUYT, *De stagnerende verzorgingsstaat*, Amsterdam, 1978.

(2) De socioloog Schelsky noemt dit het nieuwe, d.w.z. profane kle-rikalisme van de professionelen uit de quartaire sector : sociale, educatieve, culturele en therapeutische begeleiders, monitoren, medische staf, enz. Deze nieuwe en uitbreidende bevoogding ziet hij als een mogelijke vorm van refeodalisering der samenleving. Deze nieuwe voogden zullen zich mettertijd tussen het publiek en de politieke beleidsmensen plaatsen. Of om het in zijn woorden te formuleren : "Das neue Mittelalter begint im Westen". Zie hiervoor H. SCHELSKY, *Die Arbeit tun die anderen*, Opladen, 1975.

heid zou in haar budgetbeleid hierin moeten voorop gaan. Ook aan de ongunstige samenstelling van het exportpakket en aan de te traditionele geografische spreiding van de export moet worden gewerkt door innovatie en marktverovering. Het heil ligt dus niet alleen in een deflatoir beleid. Ook het management moet zich losmaken van het heersend conformisme.

Een dynamisch beleid van industriële en tertiaire herstructurering zou de afbouw van de produktie van niet langer rendabele en concurrentiële goederen en diensten en het scheppen van nieuwe vervangende werkgelegenheid op harmonieuze wijze moeten vervlechten. Hierbij zou men liefst niet wachten tot de tekenen van aftakeling aan iedereen zichtbaar worden. Een dynamisch beleid van industriële omschakeling naar meer groei-krachtige produktie is er eerder op uit vooruit te lopen op de te verwachten ontwikkelingen : nationaal en op wereldvlak. De nu uitgewerkte saneringsplannen voor staal, textiel, enz. zijn meer dan laattijdige reconversiematregelen. Ze hebben vooral als doel het socio-politieke protest in de getroffen zones met subsidiëring te neutraliseren. Maar een reconversiebeleid dat in feite uitdraait op een politiek van inter-industriële winst(her)verdeling, waarbij de zuur verdiende winst van de dynamische bedrijven uitgedeeld wordt om andere, onleefbare bedrijven in stand te houden, zal na verloop van tijd ook de expansie van de koplopers verlammen.

In sommige kringen wil men het toekomstig industrieel beleid vooral toespitsen op de uitbouw van speerpunt-activiteiten. En het is duidelijk dat in ons land op dat vlak nog heel wat te doen is. Maar de technologische vernieuwing mag zich niet beperken tot het lanceren van "nieuwe" industrieën. Een evenwichtige industriële en tertiaire uitbouw mag de vernieuwing, het rendabel en internationaal competitief maken van de reeds bestaande activiteiten niet vergeten.

6. Men zal in de jaren 80 ook meer imaginatieve formules moeten uitwerken om de menselijk ontwaardende en economisch kostelijke onderbenutting van de (potentieel) produktieve krachten weg te werken die achter de enorme werkloosheid schuilgaan.

De geschoolde arbeidskrachten zullen in de tijd die komt meer dan eens van job of activiteit moeten wisselen. Indien men vanuit het beleid hierop positief wil inspelen, vergt dit een ingrijpende aanpassing van het onderwijs :

- Het onderwijs moet in onze snel veranderende wereld minder precies afgestemd zijn op een "specifieke" job dan voorheen. Men moet te toegespitste specialisatierichtingen mijden en de capaciteit tot (later noodwendige) omscholing reeds in de opleiding voorzien. Het onderwijs zoals het nu is opgezet, verstroeft de professionele mobiliteit van

de afgestudeerden in plaats van deze te vergemakkelijken.

- Er moet dringend een verschuiving bij de aanwending der middelen voor onderwijs komen ; relatief minder middelen voor het conventioneel onderwijs (voor jeugdigen) en meer middelen voor volwassenenonderricht en herscholing na een eerste contact met de arbeidsmarkt.

Het is onze stelling dat de economische stagnatie van het OESO-blok niet kan worden opgelost binnen de zone. Er is een open aanpak nodig op ruimer d.w.z. op internationaal vlak. Het is toch een te grote paradox dat ons produktiesysteem in crisis is omdat het aan afzet mangelt, terwijl in de nieuwe landen van de Derde Wereld nog zoveel behoeften onbevredigd blijven (1).

Ons pleidooi steunt op de stelling dat een land zoals het onze er alle belang bij heeft de sociaal-economische mutaties op wereldvlak positief tegemoet te treden. De ontwikkeling (ook de industrialisatie) van de Derde Wereld moet daarom nog geen achteruitgang voor ons betekenen, integendeel. Vandaag de dag heerst in onze landen onzekerheid, jazelf angst tegenover de hoger besproken omschakelingen. Van moedige bewindslieden wordt verwacht dat ze deze uitdagingen opvangen door een dynamisch beleid : hier te lande en ook in de internationale organisaties waarvan we lid zijn.

Ook vanuit internationaal politiek en strategisch vlak komen er nieuwe uitdagingen op ons af. Er ontstaan nieuwe verwickelingen die de kansen en de richting van onze toekomstige ontwikkeling beïnvloeden. Steeds meer nieuwe groepen en landen doen hun intrede in het wereldforum en drukken er hun stempel op het gebeuren.

De hegemoniestelling van de Verenigde Staten is relatief verzwakt. De Russische arend daarentegen heeft met enige agressiviteit zijn vlerken wijd gespreid. En de Middenoosterse olievelden liggen er bij als een kruitvat. We zijn dus economisch zowel als militair kwetsbaar. Het zou voor onze welvaart problematisch kunnen worden indien West-Europa, in zijn economische en strategische belangen, teveel afhankelijk bleef van de Verenigde Staten. Samenwerking met onze bondgenootschappelijke leider is noodzakelijk. Maar een continent dat zijn toekomst wil veilig stellen, moet in beide meer eigen initiatieven en inspanningen opbrengen.

Ons internationaal beleid zullen we dus actiever moeten oriënteren rond enkele zwaartepunten :

- Het krachtiger optreden van Europa. In deze wereld in volle verschuiving kan alleen een hechter aaneengesloten Europa zijn vita-

L. BAECK, *De Derde Wereld in Ontwikkeling*, Leuven, 1979.

- le belangen voor de toekomst waarborgen.
- Europa moet zich de civiele en militaire middelen verschaffen die nodig zijn om in bondgenootschap met de Verenigde Staten toch een meer zelfstandige rol te spelen.
 - De idee dat reeds heel wat conflicten uit het internationale krachtenveld kunnen ontscherpt worden door een dynamischer diplomatie vanwege het Westen en door meer aandacht voor de legitieme ontwikkelingsverzuchtingen in de Derde Wereld.

Het hedonisme dat de materiële cultuur van onze rijke landen kenmerkt, roept in sommige kringen eerder defaitisme op. En wie het klankbord van onze publieke opinie beluistert, zal ervaren dat er in het Westen meer en meer mensen zijn die de algemene vermoeidheid van ons bestel benadrukken. Zij zijn geneigd hun ervaring historisch te verankeren in wat men de *Spätantike* noemt.

In het Westen staat deze vooral bekend als het herfsttij van de antieke beschaving, als de *Untergang des Abendlandes*. Maar deze term geeft het gebeuren van toen nogal eenzijdig, onvolledig en eerder pessimistisch weer. Want op het ogenblik dat het westelijk Romeinse Rijk het Gallo-Romeins erf overliet aan de Merovingers, beleefde de antieke beschaving in het oostelijk deel (Byzantium) een ware renaissance. En uit de woestijnen van Arabië rukten bedoeïnen op met een nieuwe religie, die de samenleving van het Midden-Oosten en Noord-Afrika, voor eeuwen zou bevruchten.

Ook onze beschaving, en de westerse samenlevingen die haar (nog) geestelijk en materieel dragen, kunnen alle wegen uit. En het zal een andere aanpak vragen om het herfsttijdelijk getij te keren.
